

**ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA FILOZOFICKÁ**

Bakalářská práce

Politické myšlení Václava Havla

Reflexe Havlova konceptu „nepolitické politiky“ v rámci prvního období transformace v letech 1989-1992.

Robert Chylík

Plzeň 2013

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA FILOZOFICKÁ

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

Politické myšlení Václava Havla

*Reflexe Havlova konceptu „nepolitické politiky“ v rámci prvního období transformace v letech
1989-1992.*

Robert Chylík

Vedoucí práce:

PhDr. Přemysl Rosůlek, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, červenec 2013

Rád bych na tomto místě poděkoval Kátě za její trpělivou podporu a malému Šimůnkovi za tolik potřebnou motivaci.

1. ÚVOD	1
2. STANOVENÍ HYPOTÉZ A POUŽITÁ METODOLOGIE	2
2.1 Stanovení výzkumné otázky	2
2.2 Stanovení klíčových událostí pro výběr dat.....	3
2.3 Obsahová analýza	5
2.4 Zdroj dat pro výzkum.....	6
3. FORMOVÁNÍ HAVLOVY OSOBNOSTI	8
3.1 Rodinný původ.....	8
3.2 Literárně tvůrčí kořeny a společenská angažovanost.....	9
3.2.1 Duchovní dědictví rodu Havlů	9
3.2.2 Šestatřicátníci.....	10
4. KONCEPT „NEPOLITICKÉ POLITIKY“	10
4.1 Historické kořeny konceptu v Českých zemích.....	11
4.2 Havlův přístup ke konceptu	12
4.3 Původ rozdílů v terminologii (nepolitická vs. apolitická)	14
5. FORMOVÁNÍ HAVLOVA POLITICKÉHO MYŠLENÍ	14
5.1 60. léta a období Pražského jara.....	15
5.1.1 Vstup do politické diskuse s požadavky demokratizace	16
5.1.2 Polemika „Český úděl?“ 1968-1970.....	17
5.2 Období normalizace	18
5.2.1 Havlova politická angažovanost v rámci disentu	18
5.2.2 Charta 77	19
5.2.3 Stěžejní politické texty (Dopis Gustávu Husákovi, Moc bezmocných)	20
5.2.4 80. léta – období represe i vzrůstající mezinárodní solidarity	22
5.3 Sametová revoluce.....	23
5.3.1 Vstup do aktivní politiky.....	24
5.3.2 Reflexe konceptu nepolitické politiky v praxi	24
5.3.3 Kritici Havlova politického konceptu.....	26
6. REFLEXE HAVLOVA KONCEPTU NEPOLITICKÉ POLITIKY NA PROCESU ROZPADU ČSFR V LÉTECH 1990-1992	28
6.1 Interpretace výsledků obsahové analýzy	29
6.1.1 Období pomlčkové války (02-04/1990)	29
6.1.2 Období přijetí kompetenčního zákona (1.11.-15.12.1990).....	33
6.1.3 Období voleb do FS, ČNR a SNR v roce 1992 (06/1992).....	39
6.2 Shrnutí.....	45
7. ZÁVĚR	47
8. SEZNAM ZKRATEK	50
9. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	51
10. ABSTRACT / RESUMÉ.....	54
11. PŘÍLOHY.....	55

1. Úvod

Osobnost Václava Havla je širokou veřejností spojována především s bojem za lidská práva a snahou o demokratizaci socialistického Československa. Reformní snahy vedené V. Havlem a dalšími tzv. disidenty vyústily koncem 80. let v sametovou revoluci, v onen důležitý milník v demokratizačním procesu Československa, a Havla jako hlavní symbol těchto událostí katapultovaly z původně disidentského prostředí až do Úřadu prezidenta Československa a později i nově vzniklé České republiky.

Tato nová situace umožnila Václavu Havlovi veřejně a svobodně prezentovat své politické názory, které se formovaly v průběhu jeho předcházejícího života. Politické myšlení Václava Havla je nejčastěji spojováno s konceptem nepolitické politiky, který se postupným vývojem stal výchozím bodem jeho politického uvažování. Havel tento koncept vnímal především jako otázku společenské angažovanosti ve veřejné sféře, jako aktivní účast občanské společnosti na politickém dění. Snažil se tím vymezit proti diktatuře stranic, ve které velmi často spatřoval protežování stranického zájmu před zájmem veřejným.

Reflexe Havlova konceptu nepolitické politiky je stěžejním tématem této práce. S využitím metody obsahové analýzy se pokusím reflektovat reálnost konceptu v přímé návaznosti na Havlovo působení v aktivní politice v roli československého prezidenta během let 1989-1992. Prostředí aktivní politiky nepochybně vedlo k vyvození nutných kompromisů a v některých případech i k celkové změně pohledu na dílčí části daného konceptu. Tato hypotéza je hlavní výzkumnou otázkou této práce.

K ověření stanovených hypotéz je použita kvantitativní a kvalitativní obsahová analýza tištěných i audiovizuálních médií. Ve sledovaném období bude provedena analýza denního tisku se zaměřením na levicově orientované Rudé právo v kontrastu s liberálně orientovanými Lidovými novinami. Tento páteří zdroj dat bude rozšířen o analýzu týdeníků Respekt a Literární noviny, které svou delší periodicitou vhodně doplní data ze sledovaného období. Z audiovizuálních médií se zaměřím na pořad Československého rozhlasu Hovory v Lánech a srovnám mediální sdělení s postoji Václava Havla. Stanovením hypotéz a použité metodologii je věnována úvodní část práce.

Navazující, faktografická část práce je věnována chronologickému vývoji Havlova politického myšlení, dále pak faktorům, které považuji za důležité pro formování Havlova přístupu k politickým otázkám vůbec. Po zmapování historických

kořenů konceptu nepolitické politiky se zaměřím na politickou angažovanost Václava Havla v jednotlivých vývojových etapách i na to, jak byl v daném období reflektován. Nedílnou součástí této analýzy bude Havlův vstup do politické diskuse týkající se demokratizačních požadavků v období Pražského jara 1968, polemika „Český úděl?“ z let 1968-1970 vedená na stránkách kulturních časopisů s Milanem Kunderou, Havlova politická angažovanost v období normalizace: aktivní účast v disidentském hnutí, podíl na vzniku Charty 77, reflexe stěžejních Havlových politických textů i období represe v 80. letech 20. století. Návazně se budu v práci zabývat obdobím sametové revoluce, Havlovým vstupem do aktivní politiky. Zaměřím se zejména na jeho pojetí ideální občanské společnosti a koncept nepolitické politiky v porevolučním období. Havlův postoj zde také bude konfrontován v rámci kritické diskuse.

Závěrečná část práce se zabývá empirickou stránkou bakalářské práce, kde na základě výstupů obsahové analýzy dojde k ověření stanovené hypotézy a prezentaci výsledků výzkumu. Hypotéza bude testována na procesu rozpadu Československého státu mezi roky 1990 - 1992, respektive na vybraných milnících tohoto období. Cílem bude zjistit, jak analyzovaná média o problematice rozpadu federace referovala i jak prezentovala samotné postoje Václava Havla. Tyto výstupy budou doplněny o subjektivní Havlovy postoje, kontinuálně prezentované v rozhlasovém pořadu Hovory v Lánech. Teoretickým východiskem práce je posouzení samotné reálnosti konceptu nepolitické politiky ve sledovaném období transformace 1989-1992 i vyvození nutných kompromisů vycházejících z politické praxe Václava Havla.

2. Stanovení hypotéz a použitá metodologie

Správně zvolená metodologie je považována za důležitou, ne-li klíčovou část přípravné fáze projektu. Výběr metodologického přístupu je přímo závislý na zvolených výzkumných otázkách, tedy na předem stanovených hypotézách, které chce autor v odborném textu ověřit.

2.1 Stanovení výzkumné otázky

Výchozím bodem této práce je přesvědčení, že vstup Václava Havla do aktivní politiky nutně vedl ke změně Havlova politického myšlení. Nedošlo tak k naplnění mnohých ideálů jeho konceptu nepolitické politiky, Havlova profesionalizace vedla

přínejmenším k nezbytným úpravám jejích dílčích částí. Tuto hypotézu se pokusím ověřit na procesu rozpadu Československa, tedy na období let 1990-1992, během něhož docházelo k postupnému rozkladu společného státu.

Havlova snaha o udržení jednotného¹ Československého státu byla vedena v duchu masarykovské tradice, za nositele této tradice se V. Havel považoval, a ve sledovaném období se stala jednou z podstatných částí jeho politické agendy na domácí scéně. Z pozice prvního porevolučního prezidenta se Havel zcela pochopitelně snažil co nejvíce urychlit proces demokratizace společnosti. Avšak jeho často nestandardní návrhy řešení, tolik vlastní konceptu nepolitické politiky, a zároveň občasná politická neobratnost a naivita postupně odkryly výrazné nedostatky v celospolečenském vnímání tohoto konceptu i v jeho použitelnosti v praktické rovině.

Výzkum tohoto rozporu je, pomocí kvantitativní a kvalitativní obsahové analýzy vybraných médií, veden na příkladu rozpadu Československa, kdy je možné analyzovat vývojové posuny myšlení Václava Havla v otázce zachování společného státu, stejně jako i určit, kdy došlo ke konečnému opuštění idey společného státu dvou národů² a uznání nezvratnosti rozpadu ČSFR. Cílem práce tedy je i určit, jak dobová média referovala o problematice společného státu, především pak v souvislosti s postoji V. Havla k aktuálnímu dění. Konečným výstupem získaných dat bude ověření výše stanovené hypotézy.

2.2 Stanovení klíčových událostí pro výběr dat

Ve sledovaném období jsem pro svou analýzu zvolil několik zásadních milníků, které lze charakterizovat jako období zvýšeného napětí v česko-slovenských vztazích. Tyto hraniční situace totiž považuji za klíčové ve snaze analyzovat vývojové změny v politickém myšlení Václava Havla, v jeho pohledu na otázku federalismu především.

¹ Přestože bylo Československo od roku 1968 federací, neexistovaly, vzhledem k vedoucí úloze ÚV KSČ, na národních úrovních žádné kompetence a de facto šlo stále o unitární stát. V Havlově podání šlo o udržení klíčových kompetencí na federální úrovni.

² Masarykem představovaný čechoslovakismus již V. Havel považoval za přelud (Projev prezidenta ČSFR Václava Havla k občanům Bratislavy, 4. 6. 1990). K tématu se též vyjádřil mluvčí prezidenta M. Žantovský, který v příspěvku pro Lidové noviny odmítl paralely mezi tím, jak chápal československý stát V. Havel a jak ho chápal E. Beneš. „Prezident Beneš byl stoupenec teorie čechoslovakismu, zatímco Havel ji odmítl. Beneš byl stoupenecem unitárního státu, zatímco Havel je přesvědčeným federalistou.“ (Rotující prezident?, Lidové noviny, 16.6.1992.)

V průběhu let 1990 – 1992 docházelo k častým setkáním české a slovenské politické reprezentace u tzv. „kulatých stolů“, kde byla konfrontována stanoviska k aktuálním otázkám společného státu. Tato jednání byla vedena po dvou liniích „(...) jednak na úrovni české a slovenské vlády a předsednictev České a Slovenské národní rady (obou republikových parlamentů), jednak po linii vedení vládnoucích politických stran a hnutí v obou republikách“. (Rychlík 2012, s. 15) Cílem těchto schůzek bylo zajištění průchodnosti předjednaných témat v příslušných politických institucích obou států. Realita, částečně i vzhledem k vlastním Havlovým iniciativám, byla ale spíše opačná. Přestože se z čistě analytického pohledu jeví tato jednání jako více než vhodný podklad pro sběr zkoumaných dat, při bližším pohledu je patrná značná problematičnost při získání oficiálních stanovisek a výstupů. „Z těchto jednání nebyl pořizován oficiální stenografický ani jiný záznam a hlavní body vystoupení jednotlivých účastníků nebyly ani protokolovány: na závěr bylo zpravidla pouze vydáno společné komuniké, které bylo publikováno v tisku.“ (tamtéž) Především z tohoto důvodu se nejvíce jako příliš vhodné stavět strukturu klíčových událostí pouze na termínech konání kulatých stolů, ale spíše na krizových událostech obecně. I z povahy jednání u kulatých stolů totiž vyplývá, že tato setkání probíhala víceméně paralelně, včetně stejné míry intenzity, jako oficiální jednání na parlamentní či vládní úrovni. Na základě výše uvedeného došlo pro sběr dat ke stanovení tří klíčových událostí:

- 1) *Pomlčková válka (02-04/1990)*
- 2) *Jednání o kompetenčním zákonu (1.11.-15.12.1990)*
- 3) *Období voleb do FS, ČNR a SNR v roce 1992 (06/1992)*

K výběru výše uvedených milníků z let 1990 – 1992 došlo na základě následujících argumentů:

- Období tzv. „pomlčkové války“ lze charakterizovat jako první větší náznak rozporu mezi českou a slovenskou reprezentací ohledně budoucího státoprávního uspořádání, kdy došlo k odhalení rozdílného vnímání pojmu „společný stát“. V českém podání byl termín chápán jako „jeden stát“, ve slovenském pojetí byl přirovnáván ke „spolku států (soustátí)“ (tamtéž, s. 105).

- Samotnému sporu o státní název a státní symboly, kde lze v Havlově přístupu vysledovat rysy nepolitické politiky, předcházela i problematičná jednání české a slovenské reprezentace u kulatého stolu ohledně budoucí struktury zákonodárných

sborů. Výsledkem bylo první vzednutí nacionalistických vášní a několik měsíců trvající spor.

- Svobodné volby z června 1990 vedly k vytvoření širokého spektra názorů na budoucí státoprávní uspořádání a svým způsobem předznamenaly složitá jednání o kompetenčním zákonu. V. Havel se opakovaně pokoušel zasahovat do jednání o státním uspořádání, ale tento proces již probíhal především na úrovni národních vlád, tedy mimo federální vládu, federální shromáždění i samotného prezidenta. (Rychlík 2012, s. 150). Tato situace je typická posílením demokratických prvků státu formou přímých mandátů politickým stranám prostřednictvím voleb. Dochází tak k oslabení vlivu nepřímo voleného prezidenta, včetně jeho konceptu nepolitické politiky.

Favorité voleb v roce 1992 (v ČR koalice ODS/KDS, na Slovensku HZDS) již během volební kampaně prezentovali diametrálně odlišné názory na budoucí uspořádání státu. ODS požadovala zdokonalení federace oproti minulosti s tím rozdílem, že nebude-li dohoda možná, není vyloučena ani možnost rozdělení státu. Na druhé straně Mečiarovo HZDS mělo v programu přímo takové body³, které de facto vylučovaly udržení společného státu. Výsledek voleb již nemožnost další existence společného státu jen potvrdil. Poslední Havlův pokus o udržení společného státu se tak dá přirovnat k neúspěchu jím podporovaného Občanského hnutí, které nepřekročilo volební klauzuli.

2.3 Obsahová analýza

Vycházíme-li z předpokladu objektivního ověření nastíněných tezí, jeví se v dané situaci jako vhodný metodologický nástroj obsahová analýza⁴ vybraných tištěných i audiovizuálních médií. Tuto skutečnost podporuje i fakt pevně stanovených milníků pro analýzu z let 1990-1992. Za daných okolností vychází obsahová analýza jako nejvhodnější metoda, která může pomoci ozřejmit, jak na tato témata dobová média nahlížela, jak o tématech referovala a tím i ovlivňovala veřejné mínění. Osobnost Václava Havla se v tomto období těšila vysoké společenské prestiži a popularitě, ovšem i přes tento prostý fakt nebyly, a to zejména v domácí politice, mnohé z jeho politických

³ vyhlášení svrchovanosti (rozuměj samostatnosti) Slovenska, přijetí slovenské ústavy, současně i funkce prezidenta SR, mezinárodněprávní subjektivity, referendum o samostatnosti SR a uzavření státní smlouvy s ČR (Wolf 1998, s. 55-56)

⁴ K jednomu z nejvýznamnějších odborníků zabývajících se obsahovou analýzou patří německý teoretik Klaus Krippendorff. Dle jeho studie sahá historie obsahové analýzy do počátku 20. století, kdy byla ve Spojených státech použita jako obsahová analýza novin.

vizí naplněny. V moderních dějinách je při prosazování politických vizí a ideálů již role masmédií nezpochybnitelná. K jejich základní agendě patří především informování veřejnosti o všech důležitých událostech a tématech. Nad tento rámec by se však měla i kriticky angažovat v politických sporech. Svoji aktivní roli by měla prezentovat pomocí vlastních příspěvků obsahujících názory a postoje a zaujímat tím otevřená stanoviska. (Schulz 2011, s. 12).

V případě analýzy mediálních obsahů se (mimo jiné) nabízejí dva typické metodické přístupy, které se však od sebe z velké části liší. Prvním přístupem je *hermeneutická textová a obrazová analýza* zaměřená na specifické argumentační struktury textu. Vzhledem k tomuto zacílení je však vhodná spíše pro analýzu malého množství textů, její výsledek je navíc prezentován v dosti subjektivní rovině. (Scherer 2011, s. 29). Druhým typickým přístupem je *kvantitativní obsahová analýza*, která je typická vysoce strukturovaným a selektivním procesem. „Tento postup vychází ze sociálně-vědních metod měření a kvantifikace a při jeho použití se mediované obsahy zkoumají s ohledem na několik vybraných znaků. Charakteristickým rysem této metody je vysoká míra strukturovanosti a s tím je spojen i vysoký stupeň ověřitelnosti.“ (tamtéž). Tyto charakteristické rysy vytvářejí jednoznačné předpoklady pro analýzu většího množství textů nebo jiných mediálních obsahů. Přestože se na první pohled může zdát, že mezi kvantitativní a kvalitativní metodou existuje zásadní protiklad, jde dle autorů Fialy a Schuberta (2000) o rozpor spíše vykonstruovaný. „Situace ve výzkumné praxi je totiž zpravidla smíšená, jedna nebo druhá varianta sice převažuje, ale v podstatě se kvalitativní a kvantitativní prvky v každém empirickém výzkumu překrývají.“ (Fiala, Schubert 2000, s. 43) V podstatě tak vždy jde o dichotomii. Metoda obsahové analýzy je vyzdvihována jako v principu jednoduchá, adaptabilní, a přitom systematická, objektivně blízká metoda. „Přestože se obsahová analýza opírá o kvantitativní způsob zkoumání, kvalitativní postupy jsou v ní obsaženy, díky čemuž se tak pro některé badatele přibližuje kvalitativním metodám.“ (Dvořáková 2009, s. 98)

2.4 Zdroj dat pro výzkum

Cílem empirické části textu je analyzovat otázku rozdělení Československa v kontextu vývoje Havlova politického myšlení s přihlédnutím k tomu, jak o dané problematice referoval český tisk v období let 1990-1992. Pro analýzu mediálních obsahů jsou použity jak kvantitativní, tak i kvalitativní aspekty obsahové analýzy.

Pro výzkum byly zvoleny dva seriózní plošně vydávané deníky, levicové Rudé právo a liberálně konzervativní Lidové noviny, čímž došlo k vyvážení obou hlavních ideových proudů politického spektra. Tento páteční zdroj informací pro výzkum byl dále rozšířen o dva týdeníky, Respekt a Literární noviny, které svým společensko-politickým zaměřením i nadhledem z pozice týdenní periodicity lze považovat za důležitý podpůrný zdroj dat. Zdrojem pro vyhledání mediálních obsahů deníku Rudé Právo a týdeníku Respekt byl mediální archiv společnosti Newton Media, zpřístupněný aplikací Mediasearch. V případě Lidových novin a Literárních novin byly zdrojem knihovní svazky těchto periodik.

Základním vyhledávacím kritériem bylo zaměření na fráze obsahující veškeré (i slovenské) ekvivalenty termínů „federace“ a „samostatnost“ (viz tab. č. 1). Nalezené mediální obsahy byly dále selektovány na základě relevantnosti k předem stanoveným klíčovému událostem a souvisejícím Havlovým politickým aktivitám. Mezi další (pomocná) klíčová slova patří termíny: rozpad, rozdělení, krize, nepolitická politika.

Tab. č. 1.

POČET VYHLEDANÝCH A ANALYZOVANÝCH TEXTŮ	VYHLEDÁNO	ANALYZOVÁNO*
Období pomlčkové války (02-04/1990)	142	45
Období přijetí kompetenčního zákona (1.11.-15.12.1990)	170	110
Období voleb do FS, ČNR a SNR v roce 1992 (06/1992)	358	302

*vyhodnoceno jako relevantní text

Získaná data jsou pomocní kvalitativní analýzy konfrontována s dobovými postoji Václava Havla prezentovanými v rozhlasovém pořadu *Hovory v Lánech*⁵. Během velké části svého politického účinkování se Havel mediálně realizoval v žánru masarykovské státnické filosofující meditace v pořadu *Hovory v Lánech*, pravidelně vysílaného na vlnách Československého (později Českého) rozhlasu. „Především po dobu Havlova československého prezidentského úřadu byl tento jeho exkluzivní pořad výsostnou příležitostí, jak veřejnosti neustále, „z první ruky“, sdělovat své reflexe, zkušenosti a názory. (...) Poslouchání tohoto pořadu se stalo pravidelnou součástí

⁵ Pravidelné rozhovory s prezidentem V. Havlem byly na vlnách Československého/Českého rozhlasu vysílány v premiéře každou neděli na stanici Československo (po vzniku České republiky přejmenované na Radiožurnál) od 11. března 1990 do 1. února 1998 pod oficiálním názvem *Hovory v Lánech*. (V samotném pořadu i v tisku byl ovšem v letech 1990-1992 používán název *Hovory z Lán*.)

nedělního odpoledního rituálu ve statisících českých, zpočátku i slovenských rodin. Podle údaje, který byl ohlášen v samotných Hovorech z Lán v březnu 1992, měl tento pořad jen v české části tehdejší federace dva milióny tři sta tisíc posluchačů.“ (Putna 2011, s. 281)

3. Formování Havlovy osobnosti

Rodinné prostředí, ve kterém Václav Havel vyrůstal, zcela nepochybně ovlivnilo jeho morální charakter, definovalo jeho životní hodnoty a v konečném důsledku i ovlivnilo jeho politické myšlení. Pro pochopení těchto nepřehlédnutelných, částečně zprostředkovaných vlivů, je nezbytné toto prostředí rodu Havlů alespoň v nástinu představit.

3.1 Rodinný původ

Rodina Havlů patřila k pražské podnikatelsko – intelektuální elitě, ve 20. – 40. letech velmi spjaté s českým kulturním a politickým děním. Havlův dědeček Václav Havel vystudoval architekturu a během svého života jako stavební podnikatel postavil po celé Praze mnoho domů. Za jeho nejvýznamnější počin je považována stavba secesního paláce Lucerna, ve své době středobod kulturní a intelektuální elity. Stál také za vybudováním rodinného venkovského sídla Havlov na Vysočině, kde V. Havel s mladším bratrem Ivanem v dětství často pobývali. I Havlův otec Václav pokračoval v této stavitelské tradici a za jeho nejzdařilejší počin lze považovat stavbu funkcionalistického komplexu na Barrandově. K dokreslení kulturní a duchovní atmosféry Havlových předků je potřeba zmínit i jeho dědečka z matčiny strany, který měl na V. Havla také nepochybně vliv. „Hugo Vavrečka (1880-1952) byl vysokým úředníkem Baťových závodů, novinářem a diplomatem, identifikovaným s Masarykovou republikou, (...) mimo jiné byl Vavrečka prvním československým velvyslancem v Budapešti.“ (Putna 2011, s. 63-64) Jeho rodina byla součástí pražské kulturní a společenské elity a tento buržoazní původ se stal hlavním důvodem, proč mu komunistická moc nedovolila po skončení povinné školní docházky dále studovat, čímž ovlivnila další Havlovy možnosti nejen studijní, ale i profesní.

3.2 Literárně tvůrčí kořeny a společenská angažovanost

Od útlého dětství Havel inklinoval k umění, především k tomu psanému. Své nadání uplatnil především v literární sféře, především v oblasti absurdního dramatu, které v jeho podání lze charakterizovat jako intelektuální, politické a ironické. Co však stálo za touto inklinací k absurditě? Dle Havla samotného jeho dětská zkušenost spojená s pocitem nezaviněné vyčleněnosti z celku coby „panského synka“, po vítězství komunismu pak pro změnu pozice trvalého terče takzvaného třídního boje, tedy opět zkušenost nezaviněného vyřazení, což nemohlo neovlivnit úhel jeho pohledu na svět. (Havel 1999, s. 701-703)

3.2.1 Duchovní dědictví rodu Havlů

Rodinnému prostředí přesto V. Havel vděčí za mnohé. „Vyrůstaje v ideovém prostředí masarykovského humanismu (otec se přátelil s Rádem, Peroutkou, J. L. Fischerem, Eduardem Bassem atd.), obklopen příslušnými knihami, měl jsem – co se duchovní orientace týče – dobré startovací podmínky“. (Havel 1999, s. 704) Jisté kořeny Havlových literárně tvůrčích schopností však lze spatřit již u jeho dědečka Václava, vystudovaného architekta, úspěšného podnikatele ve stavebnictví a podporovatele kultury, který se sám na sklonku života stal autorem knihy pojednávající velmi svérázným způsobem témata na pomezí náboženství, vědy a filosofie. (Putna 2011, s. 27). Sborník s názvem *Kniha života*⁶ vydal Václav Havel pod pseudonymem Atom a obsahoval záznamy ze spiritistických seancí z let 1914-1916, v některých případech vedených na venkovském sídle Havlov. Tato spiritistická část byla doplněna o filosofující komentáře, čímž se sborník de facto stal „(...) prvním textem, psaným příslušníkem rodu Havlů a vyjadřující souhrn autorových filosoficko-náboženských názorů“. (tamtéž, s. 40-41) Dle vyjádření Havlova bratra Ivana se vědomí o dědečkových aktivitách v rodině udržovalo. I přestože se Václav s dědečkem již setkat nemohl, „(...) je tu zřetelná kontinuita v autorské intenci, myšlenkách i stylu: Text Václava Havla obsahuje – navzdory odlišnému kontextu a perifernímu žánru – mnohé z toho, co bude pak příznačné pro „regulární“ esejistické texty jeho vnuka Václava Havla“. (tamtéž, s. 41)

⁶ *Kniha života* byla vydána roku 1920 pod hlavičkou České společnosti teosofické, v edici *Projevy neznáma*.

3.2.2 Šestatřicátníci

K prvním zřetelným kulturně – politickým aktivitám Václava Havla dochází v první polovině 50. let. Tehdy spoluzakládá a organizuje skupinu Šestatřicátníků⁷, „partu teenagerů s ambicemi literárními, politickými a filosofickými, jež se cílevědomě míjely s literárními, politickými a filosofickými proudy své doby, nejtemnějších stalinských let“. (Putna 2011, s. 75) Toto jednoznačné odmítnutí jakéhokoliv „koketování“ s myšlenkou komunismu, dobové situaci tak poplatné, se stalo jedním z prvních veřejně prezentovaných vyjádření Havlova politického myšlení. Jedná se o myšlenkové a kulturní texty, jejichž výrazným sjednocujícím znakem je široké rozpětí žánrové, tematické i kvalitativní. Na textech samotných je více než zřejmá jinošská nezralost, přesto některé z nich, jako např. esej *Optimalismus a humanismus*, je nutné brát jako prvotní Havlovy souvislé programové manifesty. Havlův aktivní přístup ke skupině Šestatřicátníků má i další, poněkud osobní rozměr. Svou činností se totiž V. Havel hlásí k pokračování rodinné tradice společenské angažovanosti.

„Když Václav Havel (...) organizuje Šestatřicátníky coby alternativní kulturní elitu – činí totéž, co bude činit v 60. letech v časopise *Tvář* a v 70. letech v *Chartě 77*. A činí koneckonců totéž, co bude činit v 90. letech, když bude navzdory tendenci k identifikaci politiky se stranicím hlásat „nepolitickou politiku“ – politiku, jejímiž nositeli by měly být integrální nezávislé osobnosti, pro které je politická příslušnost (pokud vůbec jest) jen druhotná.“ (tamtéž, s. 80-81)

4. Koncept „nepolitické politiky“

Při bližším zkoumání fenoménu „nepolitické politiky“ je evidentní, že s touto filozofickou koncepcí s politickým přesahem nepřišel V. Havel jako první, ale že se jedná o myšlenku, přesahující hranice České republiky, potažmo Československa. Koncept sám o sobě nemá a nikdy neměl pevně stanovené hranice, co je a co již není součástí oné *nepolitické politiky*. Každý přístup ke konceptu tak v jistém smyslu přinášel nové, originální pojetí. V rámci historického vývoje však lze zobecnit fakt, že k přihlášení se k nějaké formě konceptu samotného, nazývaného též „apolitická

⁷ Skupina Šestatřicátníků – název odvozen dle roku narození členů skupiny, patřili k nim: Václav Havel, Jiří Kuběna, Josef Topol, Pavel Švanda, Věra Linhartová, Viola Fischerová, Alena Wagnerová a další.

politika“ či „apolitika“, docházelo povětšinou v reakci na historické, politické i kulturní souvislosti dané doby.

Jako jeden z prvních upozornil na problematiku „konce politiky“ Max Weber, a to především v důsledku ekonomické nadřazenosti, čímž dle jeho názoru došlo k rozvolnění původní jednoty svobody a politiky. Na tuto ekonomickou tezi navázal Carl Schmitt, dle nějž se novými centry sociálního života staly ekonomika a technická moc. Ekonomická globalizace vedoucí ke zřetelnému odpoutávání od národních států jest toho názorným příkladem. Opomenout nelze ani obhajobu „nepolitického člověka“ u Thomase Manna, profilovanou jako kritickou reakci na nově vznikající moderní masovou společnost a masovou kulturu. (srov. Havelka 1998, s. 456)

K významné popularizaci konceptu v Českých zemích došlo především v období první republiky. Masarykův přístup k „nepolitické politice“ se stal součástí pozdějšího politického vědomí, odkazujícího k masarykovské tradici. T. G. Masaryk vnímal otázku „nepolitické politiky“ především v duchu demokracie a morality.

4.1 Historické kořeny konceptu v Českých zemích

„Koncept „nepolitické politiky“ má u nás poměrně dlouhou tradici a vyrůstal přinejmenším ze tří zdrojů: 1) především to byla specifická „neúplnost“ české společnosti (přesněji řečeno: její stratifikační „nevyváženost“), (...) 2) překvapivý úspěch národního obrození a jedinečný ekonomický vzestup v XIX. století, (...) 3) tehdejší celková situace duchovní.“ (tamtéž, s. 458-459)

Stratifikační „nevyváženost“ spatřuje Havelka především v porovnání se společností německou. „Souvisela se zvláštnostmi českého národního vzestupu a vůbec složitostí procesu transformace předmoderního středoevropského měšťanstva v moderní společenskou třídu, (...) v této souvislosti se často upozorňuje na absenci nejvyšších tříd.“ (tamtéž, s. 458) Poměrně silné ekonomické postavení české společnosti, „spojující sociální a ekonomickou emancipaci svých vůdčích tříd s požadavky emancipace nacionální, neodpovídalo v tehdejší mnohonárodním Rakousko-Uhersku skutečné postavení politické“. (tamtéž, s. 459). Z tohoto důvodu se česká společnost v průběhu XIX. století emancipovala takřkajíc proti státu, jehož důsledkem byly rozvíjející se nacionalismy mezi konkurující si společností českou a německou a současně vzrůstající napětí mezi ekonomikou a mocí. „Takovýto vývoj si vytvořil odpovídající politické

struktury, které byly nacionalističtější než v západní Evropě. Rozhodující roli hrál princip historický a jazykový. Latentní protiklad národního (pospolitého) a společenského (občanského), ale také kulturního (duchovního) a civilizačního (ekonomického) v neúplně konstituované české národní společnosti vedl před koncem století nejen k reprodukci národních napětí, ale také ke zřetelné *partikularizaci politična*, jehož byla *nepolitická politika* zřetelným výrazem.“ (Havelka 1998, s. 459)

Třetím uvedeným zdrojem, tedy otázkou duchovní se opakovaně zabýval T. G. Masaryk, jenž důvody krize moderního člověka spatřoval v hodnotách liberalismu. Alternativou „(...) k politickému liberalismu a jeho centrálním pojmům se mělo v českém případě stát (...) na každodenní rovině odlišné pojetí politické práce, přesněji řečeno: zalidňování nižších pater politiky.“ (tamtéž, s. 460) Pro Masaryka, dle vlastních slov inspirovaného Havlíčkem, byla jádrem *nepolitické politiky* tzv. „malá práce pro národ“, jejímž důsledkem bylo propojení hodnot pozitivismu, humanismu a moralita. „Masarykovi se v programu „drobné práce“ nejednalo jen o integraci co největšího počtu individuí do národního celku, nýbrž především o zvyšování všeobecného vzdělání, o vnitřní *kultivaci* lidí, o výuku a akceptování *schopností a dovedností* moderního života, o návyk *občanské odpovědnosti*, atp. Kulturní, sociální a ekonomické aktivity měly podporovat zrání národa.“ (tamtéž) Toto směřování ke zvýšení obecné vzdělanosti považoval za předpoklad k realizaci občanských svobod i případné změny organizace společnosti. V pojmu demokracie viděl rozměr nejen politický, ale také hospodářský a sociální, pro správné fungování společnosti podtrhoval roli mravně sebezodpovědné osobnosti. Koncept *nepolitické politiky* lze tedy u Masaryka chápat jako jistou formu socializace a politické výchovy, který se tak stává „ (...) prostředkem dlouhodobé internalizace přesvědčení o světodějnosti demokracie, humanity a zodpovědné osobnosti“. (tamtéž, s. 461)

4.2 Havlův přístup ke konceptu

Václav Havel rozhodně nebyl originálním myslitelem, tvůrcem nového myšlenkového systému či proudu. „Avšak, díky svému centrálnímu postavení v alternativní a neoficiální kultuře sehrál v českých kulturních dějinách roli průsečíku, ve kterém se potkávaly a střetávaly rozmanité duchovní tradice, domácí i světové, prastaré i nejnovější. Podstata Havlovy osobnosti a tvořivosti není ani tolik iniciační,

„vynalézající“ nové ideje a směry, jako spíše receptivní, přejímající a přetvářející různé ideje a směry do nové podoby – nejčastěji do podoby prakticko-společensko-politicky aktualizované.“ (Putna 2011, s. 12)

V témže duchu i V. Havel navázal na Masarykovské pojetí *nepolitické politiky*, na její obsah i funkce související s národními aktivitami v situaci ohrožení, které Havel spatřoval v éře reálného socialismu druhé poloviny 20. století. „Nepolitická politika zde měla dvojí podobu, jednak *objektivní likvidace* politické sféry, jednak *subjektivní reflexe* jejího vyprázdňování.“ (Havelka 1998, s. 461) V totalitárních společnostech východní Evropy, v rámci tzv. diktatury proletariátu, došlo k systémovému oddělování privátní a veřejné sféry, tedy občana a politiky, jehož důsledkem došlo k naprostému vyprázdňení a likvidaci politična jako specifické formy lidské činnosti. Opačný pól k oficiální ideologické linii reprezentovaly alternativní proudy, které se na té nejnižší (občanské) úrovni snažily o opětovné naplnění vyprázdňené politické sféry. Patrné je to na působení disidentských skupin, které na odlidštěnou a vyprázdňenou politiku, v podobě nekonečných monotónních projevů, reagovaly aktivitou kulturní i společenskou, demonstrující „život v pravdě“ a dávaly tak společnosti jednoznačný impuls k rezistenci. „*Antipolitickou politiku* Václav Havel kladl do blízkosti sféry „předpolitické“, případně aktivit „zdola“ a rozuměl jí politiku nikoli „jako technologii moci a manipulace s ní, (...) ale byla pro něj politikou rostoucí z *naléhavosti občanství*. (...) Zde šlo o politiku jako *praktikovanou mravnost* a jako *službu pravdě*.“ (tamtéž, s. 462) Pojem byl zřetelně vázán na analýzy „posttotalitního politického systému“⁸, na historické střetnutí diktatury s konzumní společností, který byl charakteristický právě absencí „normální politiky“. (tamtéž, s. 463)

V Havlově konceptu *antipolitické politiky* je však obsažen i další rozměr, jemuž je vlastní univerzálnější a radikálnější pojetí. „*Antipolitická politika* totiž také vystupovala jako zvláštní druh *kritiky kultury a civilizace* a byla interpretována jako počátek (a první prostředek tzv. *existenciální revoluce*, ...) tedy jako jediné skutečné východisko z krize moderní společnosti, projevující se *krizí duchovní, mravní, existenciální*.“ (tamtéž, s. 463-464) Zde Václav Havel navazoval na Jana Patočku a jeho *existenciální pojetí* politiky. To, co J. Patočka charakterizuje jako „*záblesk, který ukazuje v temnotě rozbřesk*“, parafrázuje V. Havel jako „*vystoupení ze života ve lži*“. I v dalších otázkách se V. Havel často dovolával J. Patočky. Je zřejmé, že v jejich

⁸ srov. kap. 5.2.3

východiscích i postojích je více společného než jen úděl prvních mluvčích Charty 77. „Je tu společné vztahování ke kulturnímu světu první Masarykovy republiky, (...) společný zájem o onu velkou linii evropské filosofie, (...) společná úcta vůči náboženství (...) a konečně, je tu společná nechuť k sebestřednému českému nacionalismu“. (Putna 2011, s. 154) V. Havel se otázce nacionalismu poprvé obšírněji věnuje v roce 1969 v polemice s Milanem Kunderou *Český úděl?*. Na projevy české sebespokojenosti ještě výrazněji naváže v 90. letech opětovným zavedením ironizujícího pojmu „čecháčkovství“, v čemsi tolik blízké Patočkovu „malému češtví“.

4.3 Původ rozdílů v terminologii (nepolitická vs. apolitická)

Jak již bylo zmíněno, nestojí jednotlivé přístupy k otázce *nepolitické politiky* na pevně stanovených základech, a jedná se tak často o impuls vycházející z aktuálního kulturního, politického a společenského klima té které společnosti či historické epochy. Ze stejné perspektivy tak můžeme nahlížet i na původ rozdílné terminologie označující nějakou formu tohoto konceptu. Vedle obecně užívaného termínu *nepolitická politika* se ve větším měřítku můžeme setkat s termíny *antipolitická politika* a *antipolitika*.

Havlův koncept, přesněji nazývaný *antipolitická politika*, je zde dáván do souvislosti s konceptem *antipolitiky* G. Konráda⁹ z období pozdního maďarského disentu. „Na první pohled se Havlovo stanovisko od Konrádovy *antipolitiky* příliš neliší, i zde jde nakonec o konflikt ducha a moci, o hledání autentické pozice intelektuála ve světě a mimo oficiální politiku.“ (Havelka 1998, s. 462) Od G. Konráda se ovšem V. Havel odlišuje opakovaným důrazem na lidskou spolupráci, na občanskou komunitu, na *polis*, atp. (...) Už sama Havlova předpona „anti-“, naznačuje specifickou zaměřenost a negaci, nejde o bezprostřední „a-“, političnost Konrádovy *apolitiky*, ostatně stejně jako *nepolitické politiky* Masarykovy.“ (tamtéž, 463)

5. Formování Havlova politického myšlení

Havlovo politické myšlení prošlo dlouhým vývojem s množstvím proměn, stejně tak jako Havlovy životní role. Havel jako příklad tvůrčí osobnosti, vyjadřující se kontinuálně napříč žánry a obory, se k myšlenkám jednoho ze svých intelektuálních

⁹ György Konrád – maďarský spisovatel (nar. 1933)

vzorů T. G. Masaryka výrazněji přihlásil v průběhu 60. let. Tehdy, během svého působení v redakční radě časopisu *Tvář*¹⁰, na půdě Svazu spisovatelů, poprvé pojmenoval koncept „ (...) antipolitické *politiky*, totiž budování předpokladů politiky (jakožto formulace a realizace občanských i skupinových zájmů) v situaci její objektivní nemožnosti.“ (Havelka 1998, s. 462)

„S úvahami, že „nepolitické věci“ otevírají možnost jiného přístupu k politice, se pak u Václava Havla můžeme setkat také v období Pražského jara. A v období „normalizace“ znova, byť se zřetelnou snahou, aby vlastní pojetí „antipolitické politiky“ demarkoval od původní perspektivy Masarykovy, jehož „nepolitická“, „drobná práce... pro národ“ už podle Havla v pookupační situaci normalizace nemůže sloužit ani systému, ani bližnímu a pro antipolitický boj s politikou normalizace se stala vlastně irelevantní.“ (tamtéž)

5.1 60. léta a období Pražského jara

60. léta se stávají zlomem v Havlově politické (ne)angažovanosti, kdy jako jeden z protagonistů liberalizačního proudu naplno vstupuje do reformního hnutí. Období je charakteristické všeobecným demokratickým levicovým pohybem, v politické rovině reprezentovaným některými reformně naladěnými komunistickými funkcionáři na jedné straně, občanskými iniciativy z nekomunistického prostřední na straně druhé. 60. léta jsou však pro V. Havla též ve znamení uměleckém. Stálé angažmá má v Divadle Na zábradlí, kde inscenuje několik svých her. „Havlova divadelní tvorba je neméně intelektuální než umělecko-estetická. Je do velké míry praktickou aplikací teoretického intelektuálního konceptu, který měl autor předem hotov.“ (Putna 2011, s. 111) Dramatická tvorba slouží V. Havlovi jako prostředek k vyjádření svědectví o znelidštění a odcizení moderního člověka, jako podobenství o moderním světě. Havlova tvorba s politicko-satirickým obsahem je neoddelitelná od jeho politického smýšlení, kdy tyto existencionální otázky kladené v divadelních hrách se stanou myšlenkovým základem konceptu nepolitické politiky.

¹⁰ Časopis *Tvář* se vyznačoval snahou o legálně vycházející „nemarxistický“ kulturní časopis. (Putna 2011, s. 135)

5.1.1 Vstup do politické diskuse s požadavky demokratizace

Jestliže se tvorba z jinošského období Šestatřicátníků jeví jako hledání a profilování vlastních postojů a hodnot v rovině myslitelské, politické a umělecké, lze Havlovu společenskou angažovanost z druhé poloviny 60. let označit za aktivní přihlášení se k požadavkům demokratizace. V roce 1965 se V. Havel stal členem redakční rady *Tváře*, kulturního měsíčníku pro mladou literaturu, který byl později za dramatických okolností zastaven. Podmínkou členství v radě však byl i vstup do Svazu spisovatelů, kterému však V. Havel vytýkal přílišnou servilitu k politickému establishmentu. V. Havel na návrh přistoupil, přestože si byl vědom účelových aspektů nabídky. Učinil tak vzhledem k sympatiím, které v něm vyvolávalo úsilí nové redakční rady, tedy „(...) cosi na půdě Svazu spisovatelů zcela nového a bylo to jediné seskupení na této půdě, v němž se mohl bez vnitřních zábran a rozpaků angažovat nebo s nímž se mohl identifikovat“. (Havel 1991, s. 778) Pro reformně komunistické spisovatele se tak V. Havel stal respektovaným partnerem jejich společného úsilí. Již ve zmiňovaném roce 1965 na konferenci Svazu spisovatelů promluvil o nedemokratických poměrech v literárním životě a o umlčených spisovatelích.

Po jmenování Alexandra Dubčeka generálním tajemníkem KSČ došlo po téměř dvaceti letech k uvolnění cenzury a k otevření mediálního prostoru kritickým diskusím. V. Havel v *Literárních listech* z dubna 1968 publikoval esej *Na téma opozice*, kde volal po vytvoření skutečné plnohodnotné opozice vůči všemocné komunistické straně. Upozorňoval však, že „(...) v nekomunistické většině národa se nikdy určitá širší a aktivnější politická síla nezformuje, dokud se nepodaří nekomunistickému stanovisku dosáhnout určitého základního politicko-morálního uznání, vyrůstajícího z přijetí jistých evidentních pravd a projevujícího se v určitých jednoznačných praktických aktech, směřujících k nápravě křivd (...)“. (Havel 1968, s. 4) V. Havel, který na rozdíl od mnoha hlavních zastánců reformy nikdy nepatřil ke KSČ, odkazoval k silné a specifické roli československé demokratické tradice a navrhoval, aby nová demokratická opozice vyrostla právě na této tradici demokracie a humanismu. (srov. Sabatos 2008, s. 1830) Těmito aktivitami pro V. Havla začalo období kulturně-politické a občanské angažovanosti, které posléze vyústilo v jeho disidentství.

5.1.2 Polemika „Český úděl?“ 1968-1970

V období po vpádu sovětských vojsk v srpnu 1968 na sebe V. Havel nejvýrazněji upozornil rozsáhlou polemikou s Milanem Kunderou. Hlavním tématem diskuse o „českém údělu“, která byla vedena na stránkách časopisů *Listy*, *Plamen*, *Tvář* a *Host do domu*, byly základní otázky o údělu českého národa a o smyslu československých reforem, odstartovaných již před sovětskou okupací. Předzvěstí vznikající polemiky byl Kunderův projev na 4. sjezdu Svazu Československých spisovatelů v červnu 1967. Zde se, na rozdíl od většiny ostatních příspěvků, nevěnoval obvyklému socialistickému frázování, ale přednesl svůj příspěvek na téma národní existence. Na rozdíl od větších zemí, které chápou vlastní existenci nade vši pochybnost, umožnily nesouvislé dějiny českého národa nahlížet na tuto problematiku ze širšího úhlu pohledu. (srov. Sabatos 2008, s. 1829)

Samotná diskuse odstartovala Kunderovým příspěvkem v *Listech* (č.7-8/1968), kde nekriticky glorifikoval československé proreformní chování i zvolený politický kurz. „Nová politika tento strašlivý konflikt vydržela.“ (Kundera 1968, s. 1) Kundera dále rozvádí, že jedině nová politika může „(...) ukázat, jaké nesmírné demokratické možnosti leží dosud ladem v socialistickém společenském projektu, a ukázat, že tyto možnosti lze rozvinout jen tehdy, uvolní-li se plně politická svébytnost jednotlivého národa.“ (tamtéž)

Na Kunderovu chválu statečného chování českého národa po sovětské okupaci V. Havel ve své reakci odpovídá skeptickým varováním před „pádem do nacionálních sebeklamů, které by nás také mohly – jako národní komunitu – ochromit na celá desetiletí.“ (Havel 1969, s. 23) V Kunderově postoji V. Havel spatřuje tradici sebeobdivných obrozenecko-vlasteneckých preludů, neboli postoj, kdy se národ „(...) obrací k lepší, ale už uzavřené minulosti, kdy byli všichni jednotni.“ (tamtéž, s. 20). V. Havel zdůrazňuje nebezpečnost tohoto postoje, neboť „(...) jednostranným a vnějším akcentem na lepší minulost odvádí nenápadně pozornost od horší přítomnosti a pasivním vlastenectvím uzavřené vzpomínky nenápadně nahrazuje méně pohodlné, (...) aktivní vlastenectví.“ (tamtéž) Za vrchol celé Kunderovy iluzionistické konstrukce V. Havel považuje tezi o „stanutí ve středu světových dějin“, neboť se prý pokoušíme o „socialismus bez všemocné tajné policie, se svobodou psaného i mluveného slova“ (Kundera 1968, s. 5), tedy o něco, co je ve většině civilizovaného světa samozřejmostí. „Svoboda a zákonnost jsou prvními předpoklady normálně a zdravě fungujícího

společenského organismu, a pakliže se nějaký stát pokouší po letech absence je obnovit, nedělá nic historicky nedozírného, ale snaží se prostě odstranit své vlastní nenormálnosti.“ (Havel 1969, s. 23) Dle V. Havla je nezbytné „(...) vyvodit z toho, co se stalo, všechny patřičné konsekvence, zbavit se všech iluzí a jednoznačně se rozhodnout, co vlastně chceme a co pro to musíme udělat.“ (tamtéž)

Na tyto prvotní dva příspěvky navázala v období let 1968-1970 širší diskuse, která však postupně utichala s nuceným zastavením činnosti všech zainteresovaných kulturních časopisů. Dozvuky debaty probíhaly i v následujících desetiletích, kdy se k debatě vraceli autoři publikující v exilu či samizdatu. Nicméně pozice vyjádřené M. Kunderou a V. Havlem se staly východisky rozdílných hodnocení československého pokusu o společenskou reformu koncem 60. let 20. století.

5.2 Období normalizace

V normalizační době se ústředním tématem Havlova života stala konfrontace s totalitní mocí, zatím nejtvrdší konflikt jeho života. Po potlačení Pražského jara vystupoval Václav Havel proti politické represi. Období obnovené cenzury a „normalizace“ české společnosti se pro V. Havla stalo novým impulsem pro veřejné působení směrem k demokratizaci kultury a společnosti, ve volání po „duchovním a mravním minimu“. Právě vzhledem k těmto aktivitám se záhy stal režimu značně nepohodlným a za své občanské postoje začal být pronásledován a vyšetřován. Československými úřady mu také byla zakázána veškerá publikační činnost.

5.2.1 Havlova politická angažovanost v rámci disentu

Havlův zásadní význam pro toto období lze spatřovat v úloze zprostředkovatele komunikace mezi různými názorovými skupinami politického disentu. Uplatňuje tak zkušenost, kterou získal při svém působení v redakční radě Tváře. Právě tehdy se poprvé střetl se stejně protirežimně naladěnými lidmi jako on, kteří však vycházeli z jiných ideových pozic.

5.2.2 Charta 77

Stejně různorodá byla i skupina disidentů kolem vznikající Charty 77. Vznik Charty 77 byl bezpochyby nejdůležitější politickou událostí v Československu od nástupu Husákova vedení v roce 1969. O to více však byl pro vládní garnituru překvapivější. Charta 77 se zformovala během politického procesu s hudebníky z The Plastic People of The Universe¹¹. „Mnoho skupin a proudů, do té doby izolovaných, zdrženlivých anebo angažujících se těžko navzájem slučitelnými způsoby, pocítilo náhle silně a společně nedělitelnost svobody: všichni pochopili, že útok proti českému hudebnímu undergroundu je útokem proti tomu elementárnímu a nejdůležitějšímu, proti tomu, co vlastně spojovalo všechny: proti *životu v pravdě*¹², proti skutečným intencím života“ (Havel 1990b, s. 24). Jednotným zájmem této skupiny lidí se stalo mravní východisko. Šlo o probuzení lidí, kteří si uvědomili hodnoty *života v pravdě* a kteří cítili nutnost solidarity s druhými, neboť opak znamená ztrátu svobody vlastní. (tamtéž)

Politická realita, izolující veškeré kritiky režimu, totiž umožnila vznik komunity natolik odlišných osobností, který by za normální situace nebyl vůbec pravděpodobný. Do spojení se tehdy dostávají „(...) nejen Havlovi dávní přátelé a nejen další spisovatelé a novináři, ale také intelektuálové jiných profesí – filosofové, historikové, teologové. (...) Toto nové společenství pak přináší také nové impulsy pro Havlovo myšlení.“ (Putna 2011, s. 144)

V období vzniku Charty 77 je pro Havlovo myšlení klíčovou událostí setkání s filosofem Janem Patočkou. Ten se stal na začátku roku 1977 spolu s Václavem Havlem jedním z prvních tří mluvčích Charty 77. Od tohoto okamžiku se Václav Havel začal hlásit k Patočkovi jako k hlavnímu zdroji své myšlenkové inspirace, ale i celého disidentského společenství.

V nesourodém společenství českého disentu, doplněném též o nonkonformní členy undergroundu, se naplno projevila silná stránka Havlovy osobnosti a zároveň i příslib pro budoucí roli politika. „Je to pozice vyvažujícího elementu, který svou diplomacií dosáhne toho, že se takto heterogenní komunita vůbec udrží až do konce

¹¹ The Plastic People of the Universe – hudební skupina, založená roku 1968 M. Hlavsou. Jejím „duchovním vůdcem“ se stal Ivan M. Jirous. Jak po hudební, tak i výrazové stránce byla skupina ovlivněna americkou novou vlnou (Velvet Underground). Pro svůj nonkonformní projev se stala režimu nepohodlnou. Reakcí byla snaha o násilné ukončení její činnosti, pomocí vykonstruovaných obvinění a politických procesů. Tím byl však paradoxně posílen význam této skupiny, který v konečném důsledku dalekosáhle přesáhl rámec hudby.

¹² srov. kap. 5.2.3

pohromadě.“ (Putna 2011, s. 169) „Charta 77 nevznikla z touhy postavit proti jednomu politickému či ideologickému programu jiný; nechtěla se stát politickou silou konkurující té, která vládne; nevystupuje jako lepší alternativa těch, kdož jsou u moci.“ (Havel 1990a, s. 101) Právě z těchto důvodů se Charta 77 necítila opozicí, přestože tak byla vládou vnímána. Charta 77 vycházela z konfrontace nároků posttotalitního systému se skutečnými intencemi života, jakými jsou zájmy materiální, sociální, duchovní či potřeba žít po svém a důstojně. Za nutný krok vedoucí k otevřenější a svobodnější společnosti považovala Charta 77 navázání dialogu s mocenskou strukturou.

5.2.3 Stěžejní politické texty (Dopis Gustávu Husákovi, Moc bezmocných)

V 70. letech, v době, kdy je V. Havel zcela vyhoštěn z české oficiální kultury i společenského dění, vzniká řada jeho zásadních politických textů, včetně významného politického eseje *Moc bezmocných*, ve kterém analyzoval totalitní režim a zamýšlel se nad možnostmi opozice, nad morálním posláním disentu.

Tomuto stěžejnímu textu však ještě předcházela jeho *Dopis Gustávu Husákovi* z roku 1975, který kromě „kritiky reálného socialismu“ obsahoval už také náběhy k hlubší až filosofující analýze. (Putna 2011, s. 153) Jednalo se o morální apel, otevřeně hovořící o poměrech a mravní krizi společnosti v tehdejší Československu, kterým V. Havel tvrdě odsoudil vědomě živenou politiku mravního úpadku. Společnost je paralyzována formou strachu v hlubším, etickém slova smyslu, jde „(...) o více či méně vědomou participaci na kolektivním vědomí trvalého a všudypřítomného ohrožení; (...) o pozvolné zvykání na toto ohrožení jako na substanciální součást přirozeného světa (...)“. (Havel 2012, s. 49) Tento existenční nátlak je založen na všudypřítomné a všemocné státní policii. Takové prostředí nutně vede ke vzniku příležitostí pro lidi ochotné hlásit se k čemukoliv, kvete tak sobectví a kariérismus. (tamtéž, s. 52) V této atmosféře běžní občané „rezignují na všechno, co přesahuje rámec jejich běžné každodenní péče; (...) beznadějí vede k apatii, apatie k přizpůsobování, přizpůsobení k rutinnímu výkonu (sloužícímu pak za doklad masové politické aktivity)“. (tamtéž, s. 55-56) Jediní, kteří se snaží nastavit kritické zrcadlo společnosti, tajně obdivují, aby ulehčili svému svědomí, anebo naopak považují za nebezpečné podivíny, ohrožující jejich „bezproblémovou“ existenci. Cílem vládnoucích je stav, kdy se občan nestará o politiku, dochází ke krizi lidské identity. Vládnoucí garnitura si zvolila „(...) cestu

pouhé ochrany své moci za cenu prohlubování duchovní a mravní krize společnosti a soustavného ponižování lidské důstojnosti.“ (Havel 2012, s. 92)

Po zveřejnění otevřeného dopisu Gustávu Husákovi¹³, které vyvolalo poměrně velký ohlas doma i v zahraničí, vydal Václav Havel roku 1978 svůj stěžejní politický esej *Moc bezmocných*, dílo věnované Janu Patočkovi. „Moc bezmocných se posléze stala jedním z nejproslulejších výtvorů svého autora, skýtajíc nejen morálně-filosofický program pro aktuální české chartisty, ale i obecně srozumitelnou filosofii občanského disentu napříč politickými systémy. (Putna 2011, s. 151) Již sama normalizace svým významem naznačila odklon od tradičního pojetí diktatury, založené na brutální mocenské svévoli, směrem k novým nástrojům mocenské politiky. Na základě této zkušenosti V. Havel v *Moci bezmocných* definoval odlišný mocenský systém, tzv. *posttotalitní*, jehož hlavní nástrojem je ideologie. „Ideologie jako zdánlivý způsob vztahování se ke světu, nabízející člověku iluzi, že je identickou, důstojnou a mravní osobností, a usnadňující mu tak jí nebýt (...).“ (Havel 1990b, s. 9). Za ní člověk skrývá pravou podstatu svého jednání a chování a jako alibi ji používá k zamaskování svého strachu. Člověk je obětí i oporou *posttotalitního* systému, kde ideologie plní funkci nositele iluze, že je vše v souladu s lidským řádem.

Rozdíl mezi cíleně smysluplným bytím a přežíváním v *posttotalitním* režimu je diametrální. Život v pravém slova smyslu směřuje k prostému naplnění svobody, k vytváření nových nepředpokládaných stavů. Oproti tomu *posttotalitní* systém vyžaduje co nejpravděpodobnější stav, požaduje jednotu a disciplínu. „Člověku slouží tento systém jen do té míry, do jaké to je nezbytné k tomu, aby člověk sloužil jemu“ (tamtéž, s. 10). Vše ostatní systém reflektuje jako ohrožení. Směřování systému je dáno samotným systémem - samopohybem, kdy i vládnoucí skupina lidí mu slouží jen jako prostředek.

Ideologie, jako klíčový nástroj *posttotalitního* systému, spojuje systém s člověkem, „předstírá, že nároky systému vyplývají z potřeb života“ (tamtéž, s. 11). Tím se však režim ocitá v pasti přetvářek a lži, vědomě nazývá věci a děje nepravými jmény. „Moc je v zajetí vlastních lží, proto musí falšovat. Falšuje minulost. Falšuje přítomnost a falšuje budoucnost“. (tamtéž) I v případě, kdy člověk není aktivním vykonavatelem těchto machinací, tak pouhým neodmítnutím *života ve lži*, se stává jeho nezbytným článkem.

¹³ Dopis Gustávu Husákovi byl odeslán adresátovi a blíže neurčeným sdělovacím prostředkům. (Havel 1990c, s. 355-356)

Život v pravdě je dle V. Havla jedinou pravou alternativou k „*posttotalitnímu*“ *životu ve lži*. Hovoří zde o znovu nalezené identitě a důstojnosti, o naplnění své vlastní svobody. *Život v pravdě* je zásadní hrozbou *života ve lži* a člověk, který se pro něj rozhodne, musí počítat s tvrdými sankcemi a riziky, které na něj vykonavatelé systému uvalí. Avšak tím, že se dokázal odpoutat od lhostejnosti, sobectví, pokrytectví a přetvářky, odkryl ostatním pravdu. „*Život ve lži* může fungovat jako konstitutivní opora systému jen za předpokladu vlastní univerzality; musí obepínat všechno a prostupovat vším; nesnese jakoukoliv koexistenci s *životem v pravdě*: každé vystoupení z něj ho popírá jako princip a ohrožuje jako celek“ (Havel 1990b, s. 18). Právě až konfrontace těchto životních postojů odkrývá pravou politickou dimenzi *života v pravdě*.

Pokud *život ve lži* pokrývá celou společnost, jeví se zcela nezlomný. Avšak když se i jeden jediný „bezmocný“ člověk začne aktivně vymezovat proti *posttotalitě*, začne postupně sílit jeho vlastní moc i moc všech jeho spojenců. Jakmile se podaří narušit vnější bariéru systému, zjistíme, jak moc slabý a zranitelný systém ve skutečnosti je. „Jestli *posttotalitní* systém potlačuje intence života komplexně a na komplexní manipulaci všech životních projevů je založen, pak je zároveň každým svobodným životním projevem nepřímou politicky ohrožen, tedy i takovým projevem, kterému by v jiných společenských poměrech nikomu nenapadlo přisuzovat nějaký potenciální, natož explozivní politický význam“ (tamtéž, s. 21)

5.2.4 80. léta – období represe i vzrůstající mezinárodní solidarity

Na podzim roku 1979 je V. Havel odsouzen za činnost ve *Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS)*¹⁴. Za „podvracení republiky“ je mu vyměřen 4letý trest a první roky 80. let stráví ve vězení. „Vězeňská zkušenost je jednou z archetypálních situací, v nichž se prověřují pohledy každého jednotlivce na svět i na sebe samého.“ (Putna 2011, s. 181) Tato zkušenost byla i pro V. Havla novým impulsem, který vedl ke vzniku jeho dalšího stěžejního díla, souboru filosofických textů *Dopisy Olze*. „Základní myšlenka *Dopisů Olze* je vlastně prostá: Reflexe každodenních osobních zkušeností vede myslícího k uvědomění pocitu sounáležitosti s jednotou lidstva a kosmu a k pocitu spoluzodpovědnosti za dění ve světě.“ (tamtéž, s. 184)

¹⁴ VONS – vznikl v prostředí Charty 77 v dubnu 1978. Cílem výboru bylo sledovat a zveřejňovat případy politických vězňů a dalších osob pronásledovaných z politických důvodů. Václav Havel byl jeho spoluzakladatelem.

V druhé polovině 80. let byl v československé společnosti patrný nárůst otevřené nespokojenosti s vedením státu. Občané byli stále méně ochotni přijímat represivní politiku komunistického režimu. Zatímco Chartu 77 podepsalo pouze několik set lidí, petici Několik vět¹⁵ podepsaly v roce 1989 desetitisíce občanů. „Ve druhé polovině 80. let byl disidentskou komunitou i (relativně) stále širšími kruhy „šedé zóny“ brán vážně Václav Havel – nejen jako dramatik, nejen jako disident, ale jako morální a intelektuální autorita.“ (Putna 2011, s. 236)

5.3 Sametová revoluce

Během hektických dnů listopadu 1989 se V. Havel stal ústřední postavou spontánně vzniklého revolučního výboru – Občanského fóra. „Občanské fórum bylo dalším společenstvím, jemuž Havel vtiskl a trvale mu chtěl uchovat onen „zednářský styl“, onen charakter „elity v pozadí“. (tamtéž, s. 248) Občanské fórum bylo ustaveno 19. 11. 1989 a na jeho půdě se sjednotili jednotlivci i skupiny usilující o politické změny v Československu. Vznik Občanského fóra vnímal V. Havel velmi pozitivně. V době jeho vzniku v něm spatřoval snahu „(...) intelektuálně i akčně sjednocovat svobodomyšlné lidi, vytvářet prostor k samostatnému občanskému chování a tím i k tvorbě zájmové, odborové a politické plurality“. (Havel 1999, s. 1181). Dával ho do protikladu k poválečné Národní frontě, ke sdružení „jedněch k vyloučení druhých“ (tamtéž), sloužící posléze jako manipulační nástroj komunistické strany.

Završením a zpečetěním této vůdcovské role bylo rozhodnutí Občanského fóra nominovat Václava Havla do funkce prezidenta Československé, tehdy ještě stále socialistické republiky. Po několika nezbytných zákulisních jednáních k tomu 29. prosince 1989 skutečně došlo. V. Havel tak ve funkci prezidenta nahradil odstoupivšího Gustáva Husáka. Došlo k tomu v situaci, kdy společnost sjednocoval převládající pocit, že V. Havel je povolán stát se vůdcem národa nejen politickým, ale i morálním a duchovním.

¹⁵ Několik vět – dokument z jara 1989, jehož signatáři požadovali demokratizační společenské změny. Iniciátorem a spoluautorem petice byl Václav Havel.

5.3.1 Vstup do aktivní politiky

Havlův vstup do aktivní politiky byl výrazně charakteristický snahou o nestrannické pojetí politiky - v souladu s jeho koncepcí nepolitické politiky, jíž byl dlouhodobě nositelem. Pozice prezidenta se tak pro něj v jistém smyslu jevila jako ideální, neboť V. Havel mohl i nadále pokračovat v roli organizátora a moderátora stojícího někde uprostřed. „Nutnou součástí této role je ovšem neustálá opatrnost na příliš zřetelné přihlašování k jakémukoliv konkrétnímu ideovému směru, neustálé zdůrazňování své otevřenosti vůči všem.“ (Putna 2011, s. 330-331) Na druhou stranu se tato ideologická nevyhraněnost stala později jedním z hlavních argumentů kritiků Havlova přístupu k domácí politice.

I z pozice prezidenta, nebo možná především z pozice prezidenta, byla pro V. Havla velmi důležitá otázka morální, otázka češství, přihlášení se ke spoluodpovědnosti za otázky evropského kontinentu, myšlenka globální i ekologické zodpovědnosti, problematika lidských hodnot obecně. Právě v otázce české národní existence a přístupu k evropanství se V. Havel obracel k pozdním myšlenkám Jana Patočky a jeho konceptu „velkého češství“¹⁶. Pokud jde o J. Patočku samotného, „(...) v okamžiku, kdy se stává prezidentem, Havel začíná Patočkovo jméno systematicky zmiňovat v oficiálních projevech jakožto historicky nejmladší jméno v litanii symbolů české národní identity a českého boje za svobodu. (...) Jméno Patočka tudíž funguje především jako symbol: Je to jméno filosofa, který se nebál postavit se proti režimu a nasadit i doslovně svůj život.“ (tamtéž, s. 145)

5.3.2 Reflexe konceptu nepolitické politiky v praxi

Již z disidentského pojetí nepolitické politiky coby něčeho „bujícího z dolních pater společnosti“, byl zřejmý Havlův důraz na nezbytnost vzniku občanské společnosti. O to více se V. Havel tématu věnuje i během svého aktivního působení v politice. „Z pozice své autority interpretuje děje, které se odehrávají ve společnosti; popisuje cíl, k němuž má společnost směřovat; a poukazuje na hlubší etické a duchovní základy, na nichž tyto děje i tento cíl spočívají.“ (tamtéž, s. 279).

¹⁶ „České dějiny se podle něj dělí na epochy „velkého češství“ a „malého češství“. „Velké češství“ – to byla doba, kdy Češi přemýšleli o evropských hodnotách a spoluvytvářeli evropské dějiny. (...) „Malé češství“ (...) už řeší jen „české dějiny“, zabývá se jen samo sebou.“ (Putna 2011, s. 148)

Ovšem jaký je vlastně vztah konceptů občanské společnosti a nepolitické politiky? Pohledy se různí. Sám V. Havel občanskou společnost a stát striktně neodděluje, spíše naopak. Snaží se ji morálně podpořit, když poukazuje na nízkou politickou kulturu existujících politických stran, které zjevně považuje za samoúčelné, nikoli za opravdovou součást občanské společnosti. Dle dalších „(...) se naopak zdá, že se jedná o zcela samostatné oblasti, jejichž vztah je spíše asymetrický: rozmach jednoho (antipolitické politiky) souvisí s absencí druhého, případně existence jednoho (občanské společnosti) vlastně nevyžaduje druhé (antipolitickou politiku), neboť v ní nevystává potřeba budovat „paralelní kulturu“ jako obranu proti utlačujícím oficiálním strukturám.“ (Havelka 1998, s. 463). Dle tohoto postoje se jejich vzájemné fungování, propojení či sloučení jeví jako víceméně nemožné.

Na aktuální porevoluční dění V. Havel reaguje knihou *Letní přemítání*, kterou vydává roku 1991. Jedná se o soubor úvah o průběhu a předpokládaném vývoji proměny státu. V těchto státnicko-filosofických textech z prvních let Havlova prezidentství je již zřejmá jistá míra politické praxe. Důvodem je i fakt, že valná část úvah vznikala v období jednání o kompetenčním zákonu, tedy v době enormních sporů o podobu samotné federace. Velké množství vlastních představ na institucionální strukturu *polity* mladé demokracie V. Havel zakomponoval do svého návrhu ústavy, která měla posléze nahradit již zmíněný dočasný kompetenční zákon.

V podmínkách neustále se zvyšujících nároků na posílení kompetencí jednotlivých republik navrhoval V. Havel vytvoření tzv. *Federální rady*. V jistém slova smyslu šlo o instituci, jejíž klíčová úloha měla spočívat ve funkci ústavní pojistky pro udržení federace, navíc svými dalšími funkcemi a umístěním v politickém prostředí ji lze přirovnat k později vytvořenému Senátu ČR. „Zřízením Federální rady by byla odstraněna dnešní nepraktická dvojkolejnost, kdy republikové parlamenty jsou odděleny od zástupců republik ve Federálním shromáždění, (...) kteří jsou pak v republikách vnímáni jako jejich ne zcela plnohodnotní reprezentanti.“ (Havel 1991, s. 33) Dále V. Havel upřesňuje: „Představuji si ji jako nejvyšší „radu moudrých“, dohlížející v zastoupení republik na federaci a kontrolující, že se federace nevymyká republikové vůli.“ (tamtéž)

Své politické vize V. Havel rozšířil i o návrh na posílení pravomocí prezidenta. Netýkalo se to přímé volby prezidenta, již nebyl zastáncem, dostačující by bylo, kdyby se pozice prezidenta vrátila do postavení, které měl prezident za první republiky, tedy

dle ústavy z roku 1920. Argumentoval přesvědčením, že mají-li mít republiky podstatně více kompetencí, je potřeba náš ústavní a politický systém vyvážit něčím integrujícím, čímž by mohl být právě prezident. (Havel 1991, s. 36-37) Havel mimo jiné navrhoval: neodvolatelnost prezidenta parlamentem, nově vzniklé Federální radě možnost nepodepsání zákonů a jejich navrácení zpět parlamentu či další úpravy k posílení odpovědnosti vlády jako celku.

Zásadním Havlovým tématem je postavení politických stran ve stranickém systému. V. Havel se vůči stranictví nevynezuje již tak radikálně jako ve svých pracích z 80. let (srov. Tucker 1999, s. 207), nadále však varuje před přílišným lpěním na politických stranách a stranickosti vůbec. Vymezuje se proti diktatuře stranictví, kterou ilustruje na příkladu situace, kdy o politických kariérách nerozhoduje vůle voličů a schopnosti politiků, nýbrž loajalita ke stranickému aparátu. „Stranické struktury tak vytvářejí vlastně jakýsi stínový stát ve státě. Volební aspirace či předvolební manévry se stávají důležitějšími než věcně zjistitelný zájem společnosti. (Havel 1991, s. 39). Tato situace ve svém důsledku umožňuje vzestup lidem, jejichž kvality zdaleka neodpovídají požadavkům na jimi získaný vliv a postavení. Řešení V. Havel spatřuje v úpravě volebního zákona, respektive ve výrazném posílení většinových prvků, kdy by voliči nebyli vázáni povinností vybírat stranu jako celek.

V. Havel i nadále neslevuje ve svém nároku na morální jednání. Součástí knihy je i výklad Havlovy představy „duchovního státu“ a „mravního státu“, kteréžto pojmy jsou pro něj identické – a naopak protikladné k pojmu „ideologického státu“. (Putna 2011, s. 283)

5.3.3 Kritici Havlova politického konceptu

Společnost se však vyvíjela jiným směrem než k ideálům předestřeným V. Havlem. Ztělesněním tohoto jiného, „nehavlovského“ vývoje a ústředním, byť nikdy přímo nejmenovaným objektem Havlovy kritiky se stal muž, který neměl s disentem nic společného, navíc i během sametové revoluce hrál druhořadou roli – Václav Klaus. Zakladatel Občanské demokratické strany, ministr financí a pozdější premiér a prezident se postupně vyprofiloval v Havlova největšího oponenta a rivala. Okolo něj se seskupila nesourodá fronta Havlových odpůrců, od intelektuálních debatérů na jedné straně, po bulvární média na straně druhé. V. Klaus nejprve vystupoval jako jeden z konsenzuálních hybatelů porevoluční proměny společnosti, nicméně s rozpadem

Občanského fóra došlo i k nevratnému ideologickému rozporu mezi ním a V. Havlem. „Jedním motivem je roztrpčení z jevu, jemuž Havel ve stopách Václava Černého říká „čecháčkovství“, tedy na onen omezený provinciální nacionalismus, zcela protikladný Havlově představě o české společnosti – a naopak zcela souladný s představou jeho nástupce Václava Klause.“ (Putna 2011, s. 318) Diametrálně odlišný pohled na svět V. Klaus naposledy pojmenoval pro polský týdeník *Do Rzeczy* v únoru letošního roku. Dle V. Klause se Havlova specifická ideologie „*havlismus*“ vyznačovala extrémním levičáctvím. „Trh nazýval hokynářstvím, místo demokracie chtěl elitářskou postdemokracii, místo konzervatismu a tradičních hodnot prosazoval modernistické boření existujícího lidského řádu, (...) kosmopolitismus proti mé důvěře ve stát, ve kterém žijeme.“¹⁷ I vzhledem k svému pragmatickému přístupu to byl ale právě Václav Klaus, kdo se dokázal v praktické politice prosadit daleko účelněji.

V jednom z příspěvků sborníku *Kritika depolitizovaného rozumu* (Bělohradský 2010), se Petr Schnur (2010) kriticky věnuje otázce vlivu Havla i Klause na rozpad ČSFR. Polistopadový vývoj analyzuje jako „(...) zdánlivý střet polistopadových paradigmat sugerujících existenci dvou rozdílných, vzájemně si konkurujících filosoficko-politických proudů: „svobodná společnost“ buď jako primárně duchovní, nebo primárně ekonomický prostor. Ze zdánlivého střetu těchto dvou paradigmat, „trhu“ a „občanské společnosti“, se vytvořil mýtus dvou koncepcí, (...) jejichž koexistence je nejen možná, nýbrž dokonce i žádaná.“ (Schnur 2010, s. 167) Dle Schnura (2010) tak vznikla politická atmosféra, „(...) ve které nebyl prostor pro takovou transformaci společnosti, která by zachovala a upevnila československou federaci“. (tamtéž)

Ještě před listopadem 1989 sepsal Petr Rezek (1991) kritickou analýzu Havlova myšlení, ve které se mimo jiné zaměřil i na Havlův esej *Moc bezmocných*, na text, který společně s koncepcí *života v pravdě* poskytl útěchu všem bezmocným. Dle Rezka (1991, s. 101) však tímto krokem spíše došlo k ukolébání skutečné politické či potenciální opozice, neboť přijala iluzi o své údajné moci. Ve skutečnosti totiž šlo pouze o moc nepolitickou, která „(...) zaručovala pocit nadřazenosti neboli přečnickování nad těmi, kteří žijí ve lži“. (tamtéž) Celkově Havlův koncept nepolitické politiky hodnotí „(...) jako hledání vzruchu, oživení, překročení fádnosti a jednotvárnosti a příležitost k vyniknutí – a to ovšem bez politické odpovědnosti“. (tamtéž, s. 102)

¹⁷ „Havlova éra? To byla ozvěna jakobínství a extrémní levičáctví, řekl Klaus“, *Lidové noviny*, 11.2.2013

Za intelektuální prapůvodce „havlovského antimýtu“ však lze považovat Bohumila Doležala¹⁸ a Emanuela Mandlera¹⁹, členy původní zakladatelské skupiny časopisu Tvář. Ta se velmi kriticky a konfliktně vymezovala vůči skupině kolem Václava Havla, neboť ji považovala za „hlavní proud“, za součást kulturního establishmentu. Jejich vymezování vůči Václavu Havlovi pokračovalo i po sovětské okupaci, kdy i Doležal a Mandler byli součástí disentu, „(...) ale pokoušeli se v něm organizovat různé alternativy vůči Havlově dominanci. (...) Charta se jim zdála příliš středoproudá, příliš názorově beztvará, příliš spojená s exkomunisty, příliš lpějící na dědictví liberálně levicových šedesátých let.“ (tamtéž) K dovršení jejich opozice vůči V. Havlovi dochází po roce 1989, kdy jeho koncept nepolitické politiky považují za strůjce veškerých chyb a problémů, které v porevoluční době českou společnost postihly. „Politická nepolitika Václava Havla fungovala, protože byla schopna sugerovat národu iluzi o kontinuitě s Masarykovou nepolitickou politikou. Ta ovšem znamenala všechno jiné, jen ne amatérství, diletantismus a myšlenkovou plytkost.“ (Schnur 2010, s. 169) „(...) Pro řešení skutečných politických problémů nemohou sloužit jiné prostředky než – politické.“ (Mandler 2004, s. 21)

Ovšem dle Havelky (1998) „kritizovat „politiku“ Václava Havla po roce 1990 jako „antipolitickou musí vést nutně k neporozumění jak jeho záměrům, tak také určitým objektivním sociálním zájmům postkomunistické společnosti, a nakonec i jeho „prezidentské“ politice vůbec. (...) Zavádějící je proto také vymezování antipolitické politiky jako jakési jen výlučně moralistní pozice v konfliktu s nemorálním pragmatismem boje o moc, jak se s tím setkáváme u Havlových kritiků zprava i zleva.“ (Havelka 1998, s. 463)

6. Reflexe Havlova konceptu nepolitické politiky na procesu rozpadu ČSFR v letech 1990-1992

V. Havel se problematikou slovenské emancipační vůle zabýval, měl pro tento fenomén pochopení. Nicméně věřil, že lze tento proces udržet i v rámci federace. Slovenské ambice dával do historických souvislostí, za důležité též považoval to, že se Slovákům vždy vládlo odjinud. „I když se to tak někdy projevuje, nejde na Slovensku

¹⁸ Bohumil Doležal – literární kritik (nar. 1940)

¹⁹ Emanuel Mandler – prozaik (1932-2009)

v podstavě o odpor k Čechům jako takovým, ale o odpor k tomu, že centrum moci nad Slovenskem je kdesi mimo jeho území – a to navíc na území jeho silnějšího či většího či staršího bratra“ (Havel 1991, s. 16) Druhým dechem však V. Havel dodává, že si nemyslí, že by plná státní suverenita přinesla Slovensku něco dobrého. Avšak právem každého národa je právo, aby si vládl sám, proto je výhradně věcí Slováků, jak se rozhodnou. Z tohoto důvodu již v prosinci 1990 „(...) navrhl Federálnímu shromáždění, aby přijalo ústavní zákon o referendu, který by umožnil Čechům i Slovákům se rozhodnout, zda chtějí či nechtějí žít i nadále ve společném státě“. (tamtéž, s. 21) Své nestandardní postupy Havel hájil potřebou rychlé akce, kterou chtěl eliminovat váhání a odsouvaní záležitostí na potom. Přesně za tento případ považoval pomlčkovou válku, kdy se dalo předejít krizi „jen lehounkým porušením parlamentních zvyklostí“ (tamtéž, s. 12-13).

6.1 Interpretace výsledků obsahové analýzy

6.1.1 Období pomlčkové války (02-04/1990)

Období sporu o samotný název státu, později pojmenované jako tzv. „pomlčková válka“, se stalo první veřejně diskutovanou předzvěstí rozdílného pohledu Čechů a Slováků na soužití ve společném státě. „Heraldické diskuse a s nimi spojené politické polemiky propukly po prvním vystoupení V. Havla ve Federálním shromáždění 23. ledna 1990, v němž prezident navrhl nový název společného státu (Československá republika místo Československá socialistická republika), nové státní symboly a nový název armády (Československá armáda místo Československá lidová armáda).“ (Havel 2013, s. 24) V. Havel byl přesvědčen, že parlament přijme jeho návrhy ihned, to se však nestalo a mezi Čechy a Slováky se rozhořel několik měsíců trvající spor.

Na dané téma propukla v denním tisku veřejná diskuse, jejíž hlavní otázkou se stala problematika zdůraznění významu Slovenska ve federaci, tedy i otázka samotného státoprávního uspořádání. Místopředseda FS ČSSR Z. Jičínský považoval za nezbytné

redefinování společné federace v rámci nové ústavy. „Zejména rozdělení kompetence mezi federaci a republiky vyžaduje důkladné přemýšlení.“²⁰

V. Havel se k událostem vyjádřil v pořadu Hovory v Lánech 11. března 1990, kdy zastupitelské sbory obou národů vyzval k vykročení na náročnou cestu hledání kompromisu. Dále pokračoval domněnkou, že „státní orgány Slovenské republiky, vláda a SNR, by možná měly touhu po svébytnosti slovenského národa uskutečňovat jinak než nekonečnými debatami o pomlčce a bojem za pomlčku v názvu federace“²¹. V průběhu března 1990 na základě jednání FS ČSSR a národních rad upravil V. Havel znění svého původního návrhu názvu státu na „Republika česko-slovenská“²², avšak pomlčkové martyrium tím neskončilo. Další návrhy názvu státu již poté V. Havel nepředložil²³.

Vzhledem ke složitosti situace i citlivosti dané otázky navrhla federální vláda „učinit nezbytný první krok - vypustit slovo socialistická z názvu státu - a další problémy spojené s názvem státu v tuto chvíli neřešit.“²⁴ „Po dalších velmi tvrdých a často velmi bizarních sporech a dohadovacím řízení parlament 29. března schválil dvojjazyčný název Československá federativní republika / Česko-slovenská federatívna republika.“ (Havel 2013, s. 33)

Reakcí na schválenou změnu názvu státu Federálním shromážděním se stala demonstrace před budovou SNR v Bratislavě. V petici adresované nejvyššímu zákonodárnému orgánu Slovenska se konstatuje, že „český národ neuznává před světem existenci slovenského národa“ a SNR tak vyzývá, „aby začala jednat o plném uznání suverenity a samostatnosti slovenského národa“²⁵. „KC OF zveřejnilo výzvu, podepsanou 14 Slováky, kteří vyzývali všechny slovenské občany, „aby zdravý rozum zvítězil nad nesmyslnými nacionalistickými vášněmi!“²⁶. ÚV ČSS reagoval, že případné rozdělení by bylo více bolestné pro Slovensko, navíc i minulost prokázala, jak je toto rozhodnutí nerozumné.²⁷

Ve vydání Hovorů z Lán z počátku dubna 1990 V. Havel analyzuje důvody slovenského „pomlčkového“ boje. „Jde o národnostní problém, který tady dřímá

²⁰ „Zdeněk Jičínský: Nový obsah federaci.“, Lidové noviny, 10.2.1990.

²¹ Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 11.3.1990.

²² Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 18.3.1990.

²³ Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 25.3.1990.

²⁴ „Rozbití monopolu státního vlastnictví“, Rudé právo, 27.3.1990.

²⁵ „Požadavek samostatnosti Slovenska“, Rudé právo, 31.3.1990.

²⁶ „Spor nejen o pomlčku“, Lidové noviny, 3.4.1990.

²⁷ „Rozvířená diskuse“, Rudé právo, 2.4.1990.

sedmdesát let od vzniku naší republiky.“²⁸ Za hlavní příčinu považuje českou přezíravost, absenci českého vlastenectví, které by s existujícím slovenským vlastenectvím splynulo ve společnou federaci, v pocit společné státnosti. „Vynořila se spousta neznámých, nových tváří, které byly po léta někde za bukem a teď bijí na bubny slovenského vlastenectví. A toho využívají temné síly na obou stranách, provokují to velmi mazaně a rafinovaně a každý takový spor se jim hodí, protože diskredituje demokratickou moc v Československu.“²⁹ Ve sjednocující se Evropě považuje V. Havel případné rozdělení jako zpátečnický směr, z ekonomického hlediska, respektive v situaci absolutního provázání československé ekonomiky se mu tato varianta jeví jako zcela absurdní.

Na aktuální dění reagoval po jednání předsedů národních vlád P. Pithart: „Spor o pomlčku (rozdělovník) podkryl pravou podstatu problému soužití: jde o nahromaděné problémy, komplexy a nedorozumění. Ze slovenské strany o zajištění slovenské národní identity, z České strany o ohrožení soudržnosti společného státu.“ P. Pithart je však přesvědčen, že „pro vstup do Evropy existuje jediná cesta – společný stát.“³⁰ Předseda vlády SR Milan Čič uvedl, že „SNR, vláda Slovenské republiky, VPN, absolutní většina politických stran a hnutí, ale i občanů se jednoznačně hlásí k principu soužití Čechů, Slováků a dalších národností ve společné federaci.“³¹ Dlouho přehlížené problémy se staly hlavním vodítkem Slovenských emancipačních nálad. „Je to přímé dědictví čechoslovakismu. Slováci se dodnes necítí plně uznáni jako samostatný národ.“³² Rozpory mezi Čechy a Slováky potvrzovaly i dobové výzkumy veřejného mínění. Fakt, že „vztahy mezi Čechy a Slováky byly založeny na zvýhodňování Čechů na úkor Slováků si myslí 71% dotazovaných v SR a 4% dotazovaných v ČR. A naopak, že byli zvýhodňováni Slováci, uvádí 68% dotázaných v ČR a 1% v SR.“³³ Problematice vnitřních československých národnostních sporů o oficiální název státu se věnovala i zahraniční média, dle kterých se dá předpokládat, že pokud se lidé nejsou schopni dohodnout o domácích otázkách, nebude tomu jinak i na mezinárodní scéně.³⁴ Vlekoucí se spory o název státu dále rozdmýchávaly radikální separatistické tendence, jako v případě slovenského Hnutí národní rady, kdy se na mítinku v Bratislavě sešlo na 2000

²⁸ Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 1.4.1990.

²⁹ tamtéž

³⁰ „Aktuální problémy vzájemnosti“, Lidové noviny, 4.4.1990.

³¹ tamtéž

³² „Nacionalismus a totalita“, Literární noviny, 12.4.1990

³³ „Co si myslíme o našich vztazích“, Lidové noviny, 17.4.1990

³⁴ „Ztratíme šanci?“, Lidové noviny, 14.4.1990

osob. Cílem mítinku bylo „osvobození slovenského národa od české nadvlády a zřízení samostatného Slovenského štátu“³⁵. Tyto silně nacionalistické nálady byly však stále výrazně minoritní³⁶. I v návaznosti na nově vzniklá nacionalistická hnutí na Slovensku uvedl maďarský bohemista G. Varga, že „pro maďarskou menšinu na Slovensku by případné rozdělení Československa mohl být vážný problém.“³⁷

P. Pithart považuje za nejcitlivější místo ve vztazích mezi Čechy a Slováky „nestrukturované a nekultivované veřejné mínění v obou republikách“³⁸. Dále upozornil na fakt, že „extrémní názory i zahraniční vlivy nejsou tak významné“³⁹. Narážel tím na podporu nacionalistických vášní slovenskými exulanty. Jednání národních rad obou republik nepovažoval nikdy za patová. P. Pithart dále uvedl, že „obě národní vlády ještě před volbami (do FS, ČNR A SNR v červnu 1990 pozn. aut.) připraví společné stanovisko k otázkám výstavby federace. Současná podoba federace vznikla netypickým způsobem, původní kompetence republik byly po roce 1970 značně okleštěny, vedoucí úloha strany a asymetrie výstavby federace popřely fakticky federativní principy. Nyní jde o opačný proces – nejprve budou zpracovány ústavy obou republik, to z nich, co obě postoupí federaci, bude základem její kompetence“⁴⁰.

Po konečné dohodě o názvu státu se k aktuální otázce společného soužití Čechů a Slováků V. Havel vyjádřil po návratu ze Slovenska počátkem května 1990, kde se s dalšími politickými reprezentanty zúčastnil shromáždění na Bradle⁴¹. V. Havel o shromáždění hovořil jako „naprosto spontánním výrazu vůle slovenského národa žít spolu s Čechy v jednom státě, založeném na principu rovnoprávnosti a respektu ke svébytnosti jednotlivých národů“⁴².

³⁵ „Tajemník velezdrádce ozdobou“, Lidové noviny, 21.4.1990

³⁶ „Nepresvedčivá repríza“, Lidové noviny, 23.4.1990

³⁷ „Trochu jste sa probrali...“, Lidové noviny, 23.4.1990

³⁸ „Citlivá místa“, Lidové noviny, 24.4.1990.

³⁹ tamtéž

⁴⁰ tamtéž

⁴¹ Shromáždění k připomenutí úmrtí M. R. Štefánika se konalo 5. května 1990 u Štefánikova pomníku na hoře Bradlo.

⁴² Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 6.5.1990.

6.1.2 Období přijetí kompetenčního zákona (1.11.-15.12.1990)

Během druhého funkčního období v úřadu prezidenta České a Slovenské Federativní republiky narůstaly rozpory mezi českou a slovenskou politickou reprezentací v názorech na budoucí uspořádání státu.

„Když počátkem tohoto roku (1990 pozn. aut.) vystoupil na první z našich porad o nové federální ústavě J. Čarnogurský s myšlenkou státní smlouvy, která by se měla uzavřít mezi Českou republikou a Slovenskou republikou, nepřidal se k němu žádný z přítomných Slováků a přítomní Češi byli touto ideou doslova šokováni: smlouva mezi dvěma státy, tedy vlastně mezinárodní smlouva, co to je jiného než demonstrace samostatnosti obou republik a pokus založit jejich soužití na bázi pouze smluvní, tedy nikoli federativní!“ (Havel 1991, s. 30) To, co předznamenaly spory o název státu, mělo pokračování na podzim roku 1990, kdy probíhala tvrdá jednání o kompetencích pro federaci a jednotlivé republiky.

Na počátku listopadu 1990 V. Havel glosoval své setkání s předsedy tří vlád a zástupci OF a VPN, které se uskutečnilo 28. října ve Slavkově a které V. Havel považoval za potvrzení faktu, že představitelé obou národů vidí budoucnost ve společném státě. Sám po dalším ze svých četných pobytů na Slovensku nabyl dojmu, že přestože chtějí mít Slováci některé věci ve své správě, zájem lidí o bytí ve společném státě je jednoznačný. „Kompetenční debaty, které budou v nejbližších dnech vrcholit, by měly být vedeny především ideou fungování společného státu.“⁴³ Lidové noviny v rubrice „Ze slovenského tisku“ otiskly komentář vracející se k jednání v Trenčianských Teplicích v létě 1990⁴⁴. „Pod představou *autentické federace* rozuměla slovenská vláda federaci, které je třeba podstoupit ty kompetence, které bude třeba jednou podstoupit Evropskému parlamentu, případně jinému evropskému orgánu.“⁴⁵

Německá média referovala o Havlově pesimismu nad udržení společného státu, když se domnívá, že „by mohl vzniknout dojem, že pro Čechy a Slováky je snazší rozbít starý řád než vybudovat nový“.⁴⁶ Předseda KDH J. Čarnogurský pro Lidové noviny uvedl, že „náhlé osamostatnění Slovenska není možné a nebylo by ani v zájmu

⁴³ Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 4.11.1990.

⁴⁴ Na jednání v Trenčianských Teplicích (8. a 9. srpna 1990), kterého se účastnili předsedové tří vlád, bylo dohodnuto obecné východisko „federace budované zdola“, tj. „silné republiky tvoří silnou federaci“. Rozdíly v interpretaci byly prologem kompetenčních sporů.

⁴⁵ „Európa a náš jazykový zákon“, Kultúrny život, 24.10.1990 In: Lidové noviny, 1.11.1990.

⁴⁶ „Řekli, napsali“, Rudé právo, 1.11.1990.

Slovenska, protože si ho většina Slovenska nepřeje“.⁴⁷ Na druhou stranu ovšem J. Čarnogurský po sjezdu KDH tvrdil, „že jeho strana požaduje ústavní právo na vystoupení Slovenska z federace“.⁴⁸

Po jednání předsedů tří vlád v Hrzánském paláci všichni zúčastnění potvrdili, že stále ještě platí „silné republiky tvoří silnou federaci“.⁴⁹ Vláda ČR, na základě jednání tří vlád, vydala prohlášení, že veškeré změny jsou přípustné pouze v situaci, kdy udrží životaschopnou federaci.⁵⁰ Předsedkyně ČNR D. Burešová uvedla, že hlavní snahou českého parlamentu by mělo být udržení federace.⁵¹ Jednání vlády ČSFR o kompetencích bylo přerušeno, neboť dle premiéra Mečiara „hrozí, že se na jednání parlamentu dostane upravený návrh republikovými radami“.⁵² Po setkání KC VPN a KC OF v Modré P. Pithart uvedl, že „VPN je jednoznačně rozhodující politickou silou na Slovensku a (...) základní prioritou VPN je společný stát, společná federace“.⁵³

Po dalším kole jednání vlád rekapituloval stanovisko federální vlády její předseda M. Čalfa. „Zabýval se především shrnutím pravomocí, jichž se stát nemůže zříci, aby mohl federálně existovat. Zejména zdůraznil centrálně řízenou armádu a mezinárodní politiku, bezpečnostní koncepci, měnu a daňový systém, hospodářskou strategii, vnější ekonomické vztahy a jednotnou energetickou politiku.“⁵⁴ Prezident ve svém vyjádření plně podpořil M. Čalfu: „určité základní funkce musejí být federální, aby stát jakožto subjekt, mohl na mezinárodní scéně působit a existovat“.⁵⁵ Po téměř jedenáctihodinovém jednání premiérů tří vlád došlo ke shodě nad kompletním textem návrhu novely ústavního zákona o čs. federaci v té části, který se týká rozdělení působnosti mezi federací a republikami.⁵⁶ Přes avizovanou shodu byly komentáře zainteresovaných politiků překvapivě různorodé. „J. Dienstbier: Dohodli jsme se na všem, co se týká mezinárodní politiky i vnějších ekonomických vztahů. V. Klaus: Problémy rozpočtů jsme překlenuli. Naopak V. Mečiar: Nic nového setkání nepřineslo, to je největší tragédie.“⁵⁷ Zahraniční média hodnotila dohodu spíše jako dočasnou a

⁴⁷ „Nech žije Andráš!“, Lidové noviny, 5.11.1990.

⁴⁸ „Po pádu...“, Lidové noviny, 5.11.1990.

⁴⁹ „Premiéři o kompetencích“, Lidové noviny, 6.11.1990.

⁵⁰ „České kompetence“, Lidové noviny, 8.11.1990.

⁵¹ „Připomínky, připomínky...“, Lidové noviny, 8.11.1990.

⁵² „Krise a otřes“, Lidové noviny, 9.11.1990.

⁵³ „Musia sa dohodnúť“, Lidové noviny, 12.11.1990.

⁵⁴ „Aby federace mohla existovat“, Rudé právo, 13.11.1990.

⁵⁵ „Prezident pro federaci“, Lidové noviny, 13.11.1990.

⁵⁶ „Kompetence znovu do vlád“, Rudé právo, 14.11.1990.

⁵⁷ „Stále ještě otazník“, Rudé právo, 15.11.1990.

nejistou.⁵⁸ V. Havel tuto, jak se později ukázalo zdánlivou, dohodu kvitoval a považoval ji za dobrou, přestože do budoucna počítal s dalšími problémy v soužití českého a slovenského národa.⁵⁹

Období vyjednávání kompetenčního zákona provázely v Bratislavě nacionalistické kampaně a demonstrace skupin lidí vycházejících především z Národního bloku, SNS a Matice slovenské. „To, čeho byla Bratislava svědkem v uplynulých týdnech, nebyl jen zápas o přijetí "matičného návrhu" jazykového zákona. Byl to klasický, dlouho připravovaný, nacionalisticky motivovaný pokus opozice o vyšachování zákonné vlády a o převzetí moci.“⁶⁰ V rozhovoru pro slovenský deník Smena předseda SNS V. Móric uvedl, že budoucnost Slovenska jeho strana vidí jako „svrchovanou, svobodnou, národně-státní, samostatnou republiku v konfederaci evropských národů“.⁶¹ Americký týdeník U.S. News and World Report referoval o snaze slovenských extrémistů vyhlásit samostatný stát ještě před komunálními volbami. Dle mínění komentátora bude stále populární prezident, který zatím zůstával nad spory, donucen zasáhnout, obzvláště ve chvíli, kdy hrozí rozpad státu.⁶²

V Bratislavě podepsali koaliční dohodu zástupci VPN, KDH a Demokratické strany, kde deklarovali, že uznávají federaci za současnou formu státoprávního uspořádání naší země.⁶³ Průzkum veřejného mínění institutu AISA v obou republikách potvrdil, že výrazná většina obyvatel (v ČR 86%, v SR 84%) je pro zachování federace.⁶⁴ „Prezident republiky je ohledně společného státu (i vzhledem k průzkumu AISA) stále optimistický, je však překvapen novým slovenským návrhem na rozdělení plynovodu“, uvedl M. Žantovský.⁶⁵

V souvislosti s nově vzneseným slovenským požadavkem, tentokrát na rozdělení ropovodu uvedl federální ministr průmyslu V. Dlouhý, že „v poslední době politické i osobní ambice začínají převažovat nad ekonomickými, a přitom je jasné, že existuje hranice, za niž nemůžeme ustoupit, protože by to ohrozilo fungování federace. (...) Slovenská reprezentace již zcela vědomě překračuje tuto hranici s využitím určitých populistických argumentů o tzv. hospodářském prospěchu slovenského lidu a

⁵⁸ „Řekli, napsali“, Rudé právo, 15.11.1990.

⁵⁹ Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 18.11.1990.

⁶⁰ „Bratislava v obklíčení“, Respekt, 14.11.1990.

⁶¹ „Nemáme ani ambície, ani možnosť získať moc!“, Smena, In: Lidové noviny, 15.11.1990.

⁶² „Řekli, napsali“, Rudé právo, 17.11.1990.

⁶³ „Koaliční dohoda“, Lidové noviny, 22.11.1990.

⁶⁴ „Chceme silnou federaci“, Lidové noviny, 27.11.1990.

⁶⁵ „Podložený optimismus“, Lidové noviny, 27.11.1990.

Slovenska.⁶⁶ K diskusím o plynovodu se při své návštěvě Slovenska vyjádřil i prezident V. Havel, který mimo jiné uvedl, že „ekonomové federální vlády vypočítali, že případně rozdělení by bylo nevýhodné a nikdo by na něm nevydělal. Slovenští ministři si o tom možná myslí něco jiného, mají asi jiné propočty“.⁶⁷ „Shodli jsme se na tom, že v otázce plynovodu a ropovodu bychom měli vyvinout úsilí, aby se z toho nedělal problém politický, psychologický, morální nebo národnostní, ale aby se to skutečně přesunulo na praktická jednání“, dodal prezident.⁶⁸ Celkovou situaci prezident nevnímal ne tak vyhroceně či krizově, jak by se na první pohled mohlo zdát.⁶⁹ Během jedné z debat s bratislavskými studenty V. Havel připustil, že „(...) český tisk nereferuje příliš dobře o slovenské situaci“⁷⁰, což v konečném důsledku neprospívá pozitivnímu řešení situace.

P. Pithart v rámci vystoupení v ČNR k ústavnímu zákonu o Československé federaci uvedl: „Kompetenční zákon je novelizací ústavního zákona z roku 1968 a jako takový má vlastně přechodný charakter, v budoucnu by všechny záležitosti vzájemných vztahů měly upravit nové ústavy federace a ústavy republik“.⁷¹

Počátkem prosince 1990 Rudé právo ve svém příspěvku uvedlo, že dle různých odhadů je asi jen 20 procent obyvatel Slovenska pro samostatný stát.⁷²

K otázce společného státu se v rozhovoru pro Rudé právo vyjádřil místopředseda vlády ČSFR P. Rychetský, který vyjádřil přesvědčení, že se společný stát podaří zachovat, avšak „události horkého léta v Trenčianských Teplících, Ružomberku či jinde nebyly posledním krizovým okamžikem v soužití našich národů. (...) Nejvyšší odpovědnost přitom ponese poslanci FS nyní při projednávání »velké novely« ústavního zákona o federaci.“⁷³

V. Havel při setkání s krajany ve Švýcarsku na otázku ohledně budoucnosti federace odpověděl, že „dvojkonfederace nikde neexistuje a stěží si lze představit její fungování. Slováci mají nárok na samostatný stát, ale většina Slováků po něm netouží. Navíc rozdělení na dva státy by způsobilo velké potíže“.⁷⁴ Vývoj obou republik by se

⁶⁶ „Sporný i ropovod“, Rudé právo, 29.11.1990.

⁶⁷ „Prezident Havel na Slovensku“, Rudé právo, 30.11.1990.

⁶⁸ „Již žádná překvapení“, Lidové noviny, 1.12.1990.

⁶⁹ Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 2.12.1990.

⁷⁰ tamtéž

⁷¹ „Nebud'te vztahovační, nenechte se ovlivnit“, Lidové noviny, 30.11.1990.

⁷² „Zpráva o cestě na Slovensko“, Rudé právo, 8.12.1990.

⁷³ „Vláda pevné ruky je demokracii nebezpečná“, Rozhovor s P. Rychetským, Rudé právo, 30.11.1990.

⁷⁴ „Pouze opisovat nelze“, Lidové noviny, 5.12.1990.

zdržel nejméně o 15 let, navíc by to zproblematizovalo celou naši státní subjektivitu a destabilizovalo celou Evropu.⁷⁵ K návrhům na vytvoření spolkového zřízení byl V. Havel také skeptický, „taková myšlenka by na Slovensku vyvolala dojem, že Češi chtějí rozdělit slovenský národ napůl, aby si ho ještě lépe podmanily.“⁷⁶ V. Havel chápal rozkol slovenského myšlení: „Většina Slováků chce sice federaci, ale cítí zároveň šanci, že jejich národ má poprvé možnost nějak státoprávně projevit svou identitu.“⁷⁷

K pokračujícím neshodám se vyjádřil P. Pithart: „Slovenský národní zájem se ocitá v konfliktu s nezbytnou ekonomickou reformou. (...) Slovenská strana (...) nebere ohled na pozměněný návrh ČNR a nebere ohled ani na smysl existence FS. Nebude-li kompetenční zákon schválen v požadované podobě, chce slovenská politická reprezentace vyhlásit nadřazenost zákonů Slovenské republiky nad čs. zákony. Toto by byl závažný krok k rozpadu společného státu.“⁷⁸ Mluvčí předsedy české vlády P. Příhoda připustil, že by federace skončit mohla.⁷⁹ Mluvčí prezidenta republiky M. Žantovský referoval o postoji V. Havla, který je „zneklidněn některými signály svědčícími o snaze o nepřijatelný nátlak na poslance vrcholného zákonodárského sboru a o útocích na členy federální vlády. Vyzývá všechny politické činitele k rozvaze a maximální zodpovědnosti. Je rozhodnut aktivně zasáhnout v okamžiku, kdy si to situace vyžádá.“⁸⁰

Agentura Reuters uvedla, že prezidenta Havla, který se dosud spokojoval s rolí morální síly, slovenské separatistické tendence přinutily jednat. „Agentura připomněla, že západní politici mnohokrát ČSFR varovali před vnitřní nestabilitou jako největší překážkou pro poskytnutí pomoci a pro zahraniční investice“.⁸¹ Prezident v pravidelném rozhlasovém pořadu Hovory v Lánech uvedl, že v takto vážné chvíli, kdy je ohrožena existence našeho federálního státu, nemůže nečinně přihlížet a že je jeho povinností bránit ústavnost.⁸²

Na jednání FS ČSFR k projednání kompetenčního zákona pronesl V. Havel svůj projev. Dle jeho názoru je kompetenční zákon v této podobě zákon přijatelný: „zaručuje ještě fungování federace jako federace, a zároveň je přijatelný i pro slovenskou

⁷⁵ „Snažší bylo o politice psát“, Lidové noviny, 7.12.1990.

⁷⁶ tamtéž

⁷⁷ tamtéž

⁷⁸ „Osudy federace: buď, anebo?“, Rudé právo, 8.12.1990.

⁷⁹ „Dvě otázky pro mluvčího“, Lidové noviny, 8.12.1990.

⁸⁰ „Osudy federace: buď, anebo?“, Rudé právo, 8.12.1990

⁸¹ „Akce na záchranu státu“, Rudé právo, 11.12.1990.

⁸² Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 9.12.1990.

stranu“⁸³. Ovšem v situaci, kdyby „(...) SNR vyhlásila nadřazenost svých zákonů nad zákony FS, bylo by to jasné porušení ústavy, (...) šlo by o začátek rozpadu Československa jako státu“.⁸⁴ I vzhledem k faktu, že „v průzkumech 70% občanů SR a 74% občanů ČR souhlasí s výrokem: *‘Snahy o rozdělení státu jsou vysokou hrou politiků a neodrážejí zájmy obyčejných lidí’*“,⁸⁵ použil V. Havel svoji zákonodárnou iniciativu a navrhl, aby „(...) sněmovny neprodleně projednaly návrh na zřízení Ústavního soudu a zákona o referendu“.⁸⁶ Jako nástroj pro řešení aktuální krize dále navrhl dočasné posílení pravomoci prezidenta až do přijetí nové ústavy, čímž chtěl V. Havel zatlačit na jednající politiky při hledání konsenzu o podobě kompetenčního zákona. Především na posílení prezidentských pravomocí byl ohlas ze Slovenska převážně odmítavý.⁸⁷ Lidové noviny ve svém komentáři hodnotily projev prezidenta jako *„most přes rozbouřené vody“*, kdy „(...) většina poslanců projev ocenila potleskem, avšak především slovenská část již takto pozitivní nebyla“.⁸⁸ Ke slovenským pochybnostem ohledně ústavních návrhů prezident uvedl: „Nejde jen o případnou krizi, která by mohla nastat kolem tohoto (kompetenčního pozn. aut.) zákona. Jde o bezpočet dalších možných krizí, které mohou nastat v situaci, kdy máme svobodu, ale nemáme vypracované demokratické mechanismy.“⁸⁹ Tyto návrhy by měly plnit funkci dočasné ústavní pojistky, která by pomáhala eventuálním krizím čelit.⁹⁰ Na adresu slovenské reakce na svůj projev V. Havel uvedl, že jde o nedorozumění a že tím nic protislovenského nesledoval, neboť sledoval pouze jedinou věc, „(...) totiž fungování naší federace, její budoucnost, její celistvost – a to je přece v zájmu obou národů, Čechů i Slováků“.⁹¹

K přípravě návrhu kompetenčního zákona, který vznikl z jednání vlád, se negativně vyjádřili, např. D. Kroupa (OF): „Je to velmi nebezpečná věc, jestliže o rozdělení kompetencí jednájí představitelé vlád. V zájmu těchto vlád totiž mohou být mocenské ambice, posílení vlastních pravomocí - a tento faktor neměl být vpuštěn do hry.“⁹² E. Mandler (LDS): „Krise vzešla z kabinetního tajného jednání tří vlád, z něhož jsme

⁸³ Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 9.12.1990.

⁸⁴ „Nejprve kompetenční zákon, pak je na řadě ústavní zákon“, Rudé právo, 12.12.1990.

⁸⁵ tamtéž

⁸⁶ tamtéž

⁸⁷ „Léčit citlivě“, Rudé právo, 12.12.1990.

⁸⁸ „Most přes rozbouřené vody“, Lidové noviny, 11.12.1990.

⁸⁹ „Prezident myslí dopředu“, Lidové noviny, 12.12.1990.

⁹⁰ Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 16.12.1990.

⁹¹ Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 16.12.1990.

⁹² „Zaslechli jsme v parlamentu“, Rudé právo, 13.12.1990.

všichni dostávali informace neúplné, pozdní a v důsledku toho i zkreslené.“⁹³ Havlův vstup do jednání odsoudilo KDH, neboť „(...) zbytečně opustil úlohu nestranného arbitra a jednoznačně zaujal stanovisko jedné strany“.⁹⁴

Schválení kompetenčního zákona prezident uvítal a uvedl, „že jeho přijetí urychlí zahájení ekonomické reformy v celé federaci“. Dále uvedl, že aktuální krize prokázala, že k podobným situacím může kdykoliv opětovně dojít, proto jsou jeho ústavní návrhy stále aktuální.⁹⁵ Ke schválení kompetenčního zákona se vyjádřila zahraniční média. „Americká agentura AP označila přijatý dokument za kompromis a upozornila, že od pádu komunistického režimu lze na Slovensku neustále pozorovat růst nacionalismu a separatismu.“⁹⁶

6.1.3 Období voleb do FS, ČNR a SNR v roce 1992 (06/1992)

Občanské fórum i Verejnost' proti násiliu byly od samého počátku různorodými tělesy, které reprezentovaly širokou škálu (nejen) politických postojů. Tato nesourodost se vyhrotila během roku 1991, kdy došlo k rozpadu obou hnutí, na jejichž základě se z jednotlivých názorových platforem vytvořily nové politické subjekty. Postoje nově vzniklých politických stran k otázce společného státu se okamžitě staly klíčovým společenským tématem, čímž se opětovně rozhořela diskuse o podobě státní smlouvy mezi ČR a SR. Rozmělněním OF a VPN významně eskalovala především slovenská diskuse o samostatnosti. Lídři nejvýznamnějších stran se stali rozhodujícími činiteli v dalším procesu rozpadu ČSFR.

Politické programy i prezentované postoje jednotlivých politických stran již dlouho před volbami naznačovaly, že samotné výsledky výrazně promluví do budoucího státoprávního uspořádání. I vzhledem k ekonomickému vývoji byla situace daleko vyhraněnější na Slovensku, kde V. Mečiar nastínil nezvratné plány v případě vítězství HZDS: „vyhlášení svrchovanosti, pozastavení účinnosti československé ústavy“.⁹⁷

Během závěru kampaně ODA naznačila: "zvítězí-li na Slovensku síly, ekonomické transformaci a demokratickému vývoji vysloveně nepřátelské, bude ODA

⁹³ „Zaslechli jsme v parlamentu“, Rudé právo, 13.12.1990.

⁹⁴ „KDH kritizuje V. Havla“, Lidové noviny, 15.12.1990.

⁹⁵ „Prezident spokojen“, Lidové noviny, 14.12.1990.

⁹⁶ „Řekli, napsali“, Rudé právo, 13.12.1990.

⁹⁷ „Když vyhraje HZDS“, Lidové noviny, 2.6.1992.

iniciovat vznik samostatného českého státu."⁹⁸ Tuto možnost otevřeně zastávají příznivci ODA, připouští ODS a výrazně odmítá OH.⁹⁹ Pokud volby skutečně vyhraje HZDS, bude to znamenat pro: „OH: demokracie je pro OH vyšší hodnotou než společný stát. ODA: jestliže je nějaká strana zvolena díky programu s bodem o rozdělení státu, pak s ní odmítáme spolupracovat. ODS: některé požadavky jdou daleko za přijatelnou hranici.“¹⁰⁰ V. Klaus uvedl, že volby rozhodují o samostatné existenci ČSFR¹⁰¹ V. Havel v projevu před volbami uvedl, že existují dvě varianty: „Buď ukážeme, že jsme schopni se domluvit, být navzájem solidární, (...) anebo zvolíme cestu konfrontace a rozdělení.“¹⁰²

Výsledek voleb umocnil diametrálně odlišné názory na společný stát. V. Havel v reakci na prognózy výsledků voleb uvedl, že „volby rozhodly o vývoji naší státnosti a že budoucí vývoj bude důsledkem volby občanů“.¹⁰³ Tíha jednání bude z české strany ležet na V. Klausovi. Bude důležité, co všechno bude ochoten pro federaci obětovat.¹⁰⁴ V. Mečiar přerušil svoje povolební mlčení a uvedl, že požaduje okamžité zrušení federálního rozhlasu a televize a že šance na zvolení V. Havla prezidentem ČSFR považuje za minimální. Společný stát může být zachován pouze na základě státní smlouvy.¹⁰⁵ V. Havel stále nepovažuje situaci za fatální a kandidaturu zatím nestahuje. Nadále se bude snažit prosazovat již dříve předestřené hodnoty mravní a politické.¹⁰⁶ „P. Weiss se nechal slyšet, že jednání o televizi se stane předobrazem jednání o federaci.“¹⁰⁷

„V důsledku obtíží spojených s přizpůsobováním staré disidentské politiky měnícím se politickým okolnostem, v důsledku administrativní neschopnosti, nerozhodné ekonomické politiky a postoje vůči slovenskému separatismu a bez vedení populárního V. Havla bylo Občanské hnutí, politická strana, jejíž politika se nejvíce podobala politice Havlově a mezi jejímiž členy byla i řada Havlových přátel-disidentů, ve volbách 6. června 1992 zcela poraženo.“ (Tucker 1997: 206) Poražené OH uvedlo,

⁹⁸ „Čas“, Lidové noviny, 2.6.1992.

⁹⁹ „Potomci Občanského fóra“, Lidové noviny, 2.6.1992.

¹⁰⁰ „Diskusní klub pořádaný Lidovými novinami, agenturou Cherry a Radiem Plus“, Lidové noviny, 3.6.1992.

¹⁰¹ „Ani hlas nazmar“, Lidové noviny, 3.6.1992.

¹⁰² „V. Havel vybízí k volbě slušných a snášenlivých lidí“, Rudé právo, 3.6.1992.

¹⁰³ Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 7.6.1992.

¹⁰⁴ „Černý pátek federace“, Lidové noviny, 8.6.1992.

¹⁰⁵ „Havel“, Lidové noviny, 8.6.1992.

¹⁰⁶ „Nadále kandiduje“, Lidové noviny, 8.6.1992.

¹⁰⁷ „Medek míní, Mečiar mění“, Lidové noviny, 9.6.1992.

že i mimo parlament bude usilovat o zachování státu.¹⁰⁸ Prezident ocenil, že po zveřejnění výsledků nezazněla z české ani slovenské strany žádná konfliktní prohlášení, což snižuje riziko rozpadu federace.¹⁰⁹

V brněnské vile Tugendhat začala jednání mezi ODS a HZDS. Obě strany se shodují na podstatné redukci federální vlády.¹¹⁰ Koaliční partner HZDS strana SNS uvedla, že „(...) vyhlášení svrchovanosti Slovenska, přijetí ústavy a referendum o uspořádání vztahů s ČR jsou body, v nichž se HZDS a SNS shodují“¹¹¹. Z požadavků HZDS dlouhodobě vyplývá buď úplné rozložení státu a následné volnější spojení, nebo výrazně okleštěná federace. Obě varianty jsou pro všechny české strany, vyjma ODA, nepřijatelné.¹¹² V. Klaus informoval prezidenta o jednání s HZDS: „Současnou situaci zatím nehodnotí jako konec federace, ale je si vědom, že se v těchto dnech rozhoduje o podobě naší státnosti.“¹¹³

Po jednání s ODS M. Čič (HZDS) uvedl, že pokud by prezident Havel „(...) změnil své postoje vůči Slovensku za vstřícnější, že by HZDS přece jen podpořilo jeho kandidaturu na prezidenta“.¹¹⁴ „V otázce znovuzvolení V. Havla není velkým optimistou, ale ČSSD stále podporuje jeho kandidaturu,“ uvedl její předseda J. Horák.¹¹⁵

Dle HZDS se rozpory prohlubují. V. Klaus přišel s požadavkem takové federace, která se podobá unitárnímu státu s jednotným ekonomickým prostorem.¹¹⁶ Po dalších neúspěšných jednáních mezi ODS a HZDS se M. Macek vyjádřil, že žádná třetí cesta neexistuje, hovořit se bude buď o federaci, nebo o rozdělení státu.¹¹⁷

Premiér Čalfa uvedl, že „(...) na základě těchto voleb začal proces rozchodu a rozpadu Československa“.¹¹⁸ Dle komentáře rakouského listu Die Presse zřejmě dojde k rozdělení za zády "žijícího symbolu federace", prezidenta Havla. Dále list uvedl,

¹⁰⁸ „Hlasy poražených“, Lidové noviny, 9.6.1992.

¹⁰⁹ „Snížené riziko rozpadu“, Lidové noviny, 9.6.1992.

¹¹⁰ „Co říkali před volbami“, Lidové noviny, 9.6.1992.

¹¹¹ „Jednání ODS - HZDS“, Lidové noviny, 9.6.1992.

¹¹² „Kdo na kolik křesel“, Lidové noviny, 9.6.1992.

¹¹³ „Klaus na Hradě“, Lidové noviny, 10.6.1992.

¹¹⁴ „Střet dvou světů“, Lidové noviny, 10.6.1992.

¹¹⁵ „Bez ústupku to nepůjde“, Rudé právo, 10.6.1992.

¹¹⁶ „Mečiar nejde na Hrad“, Lidové noviny, 11.6.1992.

¹¹⁷ „Dohoda je iluzí“, Lidové noviny, 12.6.1992.

¹¹⁸ „Nastal proces rozchodu“, Lidové noviny, 12.6.1992.

že „v posuzování česko-slovenských vztahů se prezident a jeho poradci od počátku dopouštěli velkých omylů“.¹¹⁹

Dle komentáře v Lidových novinách je zřejmé, že „dvouleté hledání přijatelné státoprávní formy pro česko-slovenské soužití nepřineslo uspokojivý výsledek a jasněji než dříve dnes vidíme, že další snaha ztratila smysl“.¹²⁰

HZDS se definitivně rozhodla nepodporovat kandidaturu V. Havla na funkci prezidenta, „(...) pro vývoj v nejbližším období není vhodným politikem“.¹²¹ Dle představitelů HDZS porušil nestrannost, když před volbami podpořil pravicové strany.¹²²

„Chci i nadále se zasazovat o to, oč jsem se zasazoval dva a půl roku. To jest o existenci společného státu jako státu založeného na spravedlivém soužití dvou našich republik. Kandidaturu jsem připraven stáhnout v případě, že bych zjistil, že tyto hodnoty prosazovat nemohu, v případě, že by rozpad našeho státu byl neodvratný, likvidačním úředníkem nebudu“, uvedl V. Havel pro Rudé právo.¹²³

Po jednání s V. Mečiarom V. Havel uvedl, že „(...) HZDS trvá na dvou subjektech mezinárodního práva, což je něco jiného než společný stát.“¹²⁴ M. Žantovský uvedl, že Havel by se mohl ucházet o post českého prezidenta, „ve funkci federálního prezidenta by potom buď rotoval se slovenským prezidentem, anebo by bylo dohodnuto, který z obou bude úřad prezidenta společného státu vykonávat“.¹²⁵

„Podle Čs. sociální demokracie je občanům ČSFR vnucován názor, že společný stát nezvratně směřuje k rozpadu.“¹²⁶

„O tom, zda máme být státem jedním nebo dvěma, mohou rozhodnout pouze občané“, uvedl prezident.¹²⁷

„Tím že ODS a V. Havel odmítají rozhovory o konfederaci, je slovenská strana nucena k jednostranným krokům vedoucím ke svrchovanosti a přijetí čisté ústavy.“¹²⁸, uvedl při návštěvě Vídně V. Mečiar. Dále též vyjmenoval hlavní důvody jeho výhrad k prezidentovi: „parlamentem nepřijaté prezidentské návrhy zákonů a vybudování

¹¹⁹ „Dokud je dialog, je naděje“, Rudé právo, 13.6.1992.

¹²⁰ „Pověření“, Lidové noviny, 13.6.1992.

¹²¹ „ODS-HZDS: stav napětí“, Lidové noviny, 15.6.1992.

¹²² „Slovensko zvolilo vůdce“, Respekt, 15.6.1992.

¹²³ „V. Havel nechce být likvidačním prezidentem“, Rudé právo, 15.6.1992.

¹²⁴ „Prezident přijal V. Mečiara“, Lidové noviny, 16.6.1992.

¹²⁵ „Rotující prezident“, Lidové noviny, 16.6.1992.

¹²⁶ „Apel na politiky i občany“, Lidové noviny, 16.6.1992.

¹²⁷ „Bude vláda už dnes?“, Lidové noviny, 17.6.1992.

¹²⁸ „Slovensko nejde k Uralu“, Lidové noviny, 17.6.1992.

Hradu jako centra politické moci, prezidentovi poradci prý mají větší moc než ministři. Všechny strany, o něž se opíral, jsou pryč, ztratil politický vliv.¹²⁹

Přestože se ODS a HZDS dohodly na federální vládě, neúčast politických špiček v ní dá jasný signál o osudu federace.¹³⁰ Dle Havla by jednající strany měly hledat shodu v proceduře, která rozhodne o budoucnosti společného státu.¹³¹ „V. Havel předpokládá, že programové prohlášení nové federální vlády navrhne ústavní kroky, které povedou k vyjasnění toho, v jakém státě budeme žít.“¹³²

Zástupci SDE, SDSS a strany zastupující zájmy maďarské menšiny vyjádřili během jednání s V. Havlem podporu společnému státu.¹³³ Předseda ČSSD J. Horák apeloval na prezidenta, aby ve snaze o zachování federálního státu hrál aktivnější roli.¹³⁴ Dle předsedy KSČM J. Svobody sehrál prezident při jednání mezi ODS a HZDS státotvornou roli.¹³⁵ Kriticky vůči V. Havlovi se vyslovil slovenský deník Nový Slovák, který V. Havla viní ze snahy vytvořit silný prezidentský stát. „Pokud jde o střety politických zájmů, ze kterých může posilovat hradní pozice, hovoří kladně. Pokud však ne, ohání se bojem o demokracii.“¹³⁶

Odstupující slovenský premiér J. Čarnogurský prohlásil, že během několika měsíců budou z ČR a SR dva státy.¹³⁷ Z politické dohody ODS a HZDS, bod č. 3 „Než konfederaci, dává ODS přednost dvěma zcela samostatným státům, tj. ústavnímu rozdělení současného státu.“¹³⁸ K formulaci o tom, že „národní rady musí ve vzájemné dohodě do 30. září 1992 iniciovat proces vyjasňující státoprávní uspořádání“ V. Havel uvedl, že by uvítal, aby bylo v dohodě uvedeno „v referendu“.¹³⁹ „Žádná strana v České republice otevřeně nevyhlašovala rozdělení státu bez referenda. Teď už ale je tato možnost najednou na stole.“ Prezident Havel s touto cestou nesouhlasí.¹⁴⁰ „Dle prezidenta je jedinou ústavní cestou - nejdemokratičtější a nejmrvavnější – pro rozdělení referendum. Pokud se však najde jiná ústavní cesta, bude ji respektovat“, uvedl M.

¹²⁹ „Slovensko nejde k Uralu“, Lidové noviny, 17.6.1992.

¹³⁰ „Rubikon byl překročen“, Lidové noviny, 18.6.1992.

¹³¹ „Václav Havel na otázku LN“, Lidové noviny, 18.6.1992.

¹³² „Legitimní rozhodnutí“, Lidové noviny, 18.6.1992.

¹³³ „Podpoří společný stát“, Lidové noviny, 18.6.1992.

¹³⁴ „O budoucím státě“, Lidové noviny, 19.6.1992.

¹³⁵ „Zpět k Bačinskému“, Lidové noviny, 19.6.1992.

¹³⁶ Horčica mi stúpa do nosa...“, Nový Slovák, národní denník, In: Lidové noviny, 20.6.1992.

¹³⁷ „Vzniknou dva státy!“, Lidové noviny, 20.6.1992.

¹³⁸ „Politická dohoda ODS a HZDS“, Lidové noviny, 22.6.1992.

¹³⁹ „Podle V. Havla je stát možno ústavně rozdělit jen referendem“, Rudé právo, 22.6.1992.

¹⁴⁰ „Klaus a Havel v kolizním kursu?“, Rudé právo, 22.6.1992.

Žantovský.¹⁴¹ Dále pokračuje, že pro zachování federace může prezident udělat jediný krok, a to trvat na dodržování ústavnosti, což také činí.¹⁴²

Místopředseda české vlády J. Stráský uvedl, že (...) ODS je pro co nejrychlejší a bezproblémové rozdělení Československa. Referendum nejrychlejší není, dohoda mezi národními radami ano.¹⁴³ Slovenský publicista M. Šimečka v diskusi uvedl, že česká touha po federaci definitivně zmizela poté, co Slováci odmítli Havla coby prezidenta.¹⁴⁴

V. Mečiar prohlásil, že „(...) svrchovanost Slovenska bude SNR vyhlášena v červenci a Ústava SR v srpnu“, dle něj to však nutně neznamená konec federace.¹⁴⁵ „Ve světových dějinách nemá obdoby, aby dvě politické strany rozpouštěly stát. To, co se děje, vidím jako další kolo těžké destabilizace střední Evropy“, uvedl P. Pithart.¹⁴⁶

Prezident Havel v projevu před nově zvolenými poslanci FS pronesl: „Bude-li rozhodnuto, že federace existovat nebude, jejím likvidačním zaměstnancem nebudu.“¹⁴⁷

V. Havel ale stále věřil v dobrý smysl společného státu, třeba i v podobě nově vytvořeného typu česko-slovenské vzájemnosti a spolupráce.¹⁴⁸ „Federace existuje, jsou strany, které podporují moji kandidaturu, těším se určité podpoře a důvěře občanů, nevidím tedy důvodů, proč bych nekandidoval, respektive zvážil jsem všechny důvody pro a proti a posléze zvítězily důvody pro“, uvedl V. Havel.¹⁴⁹

Prezident dal současně najevo, že je ochoten nabízet své služby i přes rozpad federace, neboť nejvyšší hodnotou pro něj není stát, byť společný, nýbrž člověk a lidské společenství.¹⁵⁰ „Nyní již nejde o záchranu společného státu, ale o udržení demokratického vývoje alespoň v České republice“, prohlásil předseda KDS a předseda Sněmovny lidu FS V. Benda.¹⁵¹ V. Klaus na Havlovu adresu uvedl, že se vždy snažil být nadstranický a hrát roli sjednocující a integrující osobnosti a že by tuto roli mohl zastávat i v pozici českého prezidenta.¹⁵²

¹⁴¹ „Havel nezlomil hůl nad společným státem“, Rudé právo, 23.6.1992.

¹⁴² tamtéž

¹⁴³ „Vláda jako údržba“, Lidové noviny, 23.6.1992.

¹⁴⁴ „Siamská dvojčata“, Lidové noviny, 23.6.1992.

¹⁴⁵ „Bez pohřebních řečí“, Lidové noviny, 24.6.1992.

¹⁴⁶ „P. Pithart: Chyboval jsem...“, Lidové noviny, 25.6.1992.

¹⁴⁷ „Máme nový parlament“, Lidové noviny, 26.6.1992.

¹⁴⁸ „Z projevu prezidenta Havla ve federálním shromáždění“, Lidové noviny, 26.6.1992.

¹⁴⁹ Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 28.6.1992.

¹⁵⁰ „Havlova tajenka“, Rudé právo, 29.6.1992.

¹⁵¹ „Nejde o společný stát“, Lidové noviny, 30.6.1992.

¹⁵² „Šance pro Česko i Slovensko“, Respekt, 29.6.1992.

6.2 Shrnutí

V průběhu postupné eskalace napětí během dohadování názvu státu nebyla role Václava Havla příliš výrazná. Svědčí o tom i nízká penetrace Havlových vyjádření v analyzovaných mediálních sděleních. Jeho tehdejší priority byly zaměřeny především na zahraniční politiku¹⁵³, na důležité potvrzení prozápadní orientace několik měsíců staré demokracie. Dle grafu (č. 1) v příloze je zřejmé, že ve sledovaných titulech jednoznačně převažovaly zprávy s profederativní orientací, V. Havlem prezentované postoje nevyjímaje. V. Havla těžko můžeme vinit za způsobení několikaměsíční „pomlčkové“ krize, v některých chvílích vedoucí až k rozpoutání nacionalistických vášní (především na Slovensku). Ovšem samotné zahájení krize lze částečně připsat i rukopisu jeho konceptu nepolitické politiky. Při předložení původního lednového návrhu na změnu názvu státu a názvu armády šlo V. Havlovi primárně o vypuštění termínu „socialistická“. Považoval to pouze za administrativní úkon, jehož schválení bude čistě formální záležitostí. Nečekal, jakou masivní debatu tím spustí. Právě chybějící předjednání konsenzu zainteresovaných politických aktérů pro hladké schválení úpravy názvu státu a státního znaku je typickou ukázkou Havlova politického jednání tohoto období. V. Havel častokrát, byť v absolutní většině případů v dobré víře, vycházel z předpokladu „hradní autority“, tedy jisté formy politického diktátu. Sám tento přístup ospravedlňoval potřebou rychlé transformace. Nicméně o to větší dával prostor těm nejhlasilivějším kritikům tohoto přístupu, kteří se častokrát realizovali v nově vznikajících nacionalistických tendencích. Při zpětném pohledu je více než zřejmé, že do diskuse o nové podobě národních znaků, či názvu státu vstoupila „ona latentní česko-slovenská tenze“, čímž započal proces rozpadu Československa.

Od započetí demokratického procesu bylo zřejmé, že nezbytnou součástí reformem bude rozdělení pravomocí mezi republiky a federaci tak, „(..) aby to byla skutečná federace, říkali jsme tomu autentická federace, aby byla spravedlivá, aby fungovala a nebyla pouze formální“¹⁵⁴. Již prvotní jednání z průběhu roku 1990 naznačila, že se české a slovenské představy o podobě společného federativního státu diametrálně rozcházejí. Češi požadovali silnější federaci, Slováci naopak volnější režim, směřující až k modelu konfederace.

¹⁵³ Mimo jiné návštěva spolkového prezidenta Richarda von Weizsäkera v ČSSR, Havlovy návštěvy Velké Británie či Francie, návštěva papeže Jana Pavla II.

¹⁵⁴ Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 9.12.1990.

Obdobně jako během pomlčkové krize V. Havel do kompetenčních sporů v počáteční fázi příliš nezasahoval¹⁵⁵. Rozdíl oproti jaru 1990 byl především v tom, že jednající reprezentace obou národů vzešly z prvních demokratických voleb, měly tedy značně silný mandát od voličů. V. Havel i nadále těžil z nerozvinutého systému politických stran, respektive z pozice neformálního lídra OF, ale i vzhledem k nástupu V. Klause do předsednického křesla OF, zejména pak odlišným směřováním politického vývoje na Slovensku, začínal mít jeho vliv povážlivé trhliny. V. Havel si vzrůstající slovenské separatistické tendence uvědomoval a aktivně se snažil „neopomíjet“ Slovensko, ale tato snaha nebyla vždy správně interpretována. Impulsem pro Havlův vstup do již tak rozjitřené diskuse se stalo jednání SNR, respektive další neadekvátní úprava návrhu kompetenčního zákona a související nátlak na FS, hraničící až s vyhrožováním. Jestliže se V. Havel doposud snažil zůstat víceméně stranou, po vyhodnocení aktuální situace se rozhodl pro aktivní vstup do kompetenčních debat. Jak sám uvedl v Hovorech z Lán, šlo o jeho ústavní povinnost bránit federaci.¹⁵⁶ Ve svém projevu před poslanci FS V. Havel navrhl tři ústavní změny¹⁵⁷, které by do budoucna měly „alespoň dočasně“ eliminovat případné další krize. Je nepochybné, že schválením všech tří změn by došlo k posílení Havlova vlivu, a tedy i jeho konceptu nepolitické politiky. Právě i proto bylo především posílení prezidentských pravomocí předem odsouzeno k neúspěchu a prezident oficiální návrh na změnu pravomocí nakonec ani nepodal. Kompetenční zákon byl nakonec v krátké době schválen, nicméně se stal jen dočasným kompromisem, neboť nevyřešil zcela rozdílný pohled Čechů a Slováků na podobu a účel společného státu.

Výsledky voleb do FS, ČNR a SNR z června 1992 jednoznačně nasměrovaly další osud společného státu Čechů a Slováků. Již od zveřejnění prvních prognóz bylo zřejmé, že hledat konsenzus mezi vítězi voleb, pravicovou proreformní ODS a populistickým HZDS se svým nacionalistickým akcentem, bude více než obtížný úkol. Diametrálně odlišné pozice, nejen o státoprávním uspořádání, ale i o ekonomické transformaci a dalším demokratickém vývoji potvrdily předpoklad, že nelze uvažovat o jakékoli variantě třetí cesty, že hovořit lze pouze o federaci nebo o rozdělení státu.

¹⁵⁵ I nadále byla jeho doménou zahraniční politika, např. návštěva amerického prezidenta G. Bushe v Praze.

¹⁵⁶ Havel, Václav: Hovory v Lánech, Československý rozhlas, 9.12.1990.

¹⁵⁷ Viz kap. 6.1.2

Volby mimo jiné rozhodly i o odchodu hlavního proudu občansky uvažujících disidentů z politických institucí. Zdrucující porážkou „Havlova“ OH byl výraznou měrou okleštěn vliv prezidenta na politická jednání o budoucnosti federace. Úloha Václava Havla tak byla opět oslabena, fakticky se stal již pouhým moderátorem debat a jednání. Václav Havel, s vědomím minimálního vlivu na osud federace, se již přesunul do neutrální pozice politika, dohlížejícího na samotnou ústavnost řešení státoprávního uspořádání. V případě rozpadu považoval za klíčové vyhlášení referenda o osudu společného státu. Považoval to za nejdemokratičtější, nejmrvavnější a v té době i jediný ústavní princip případného rozdělení. Aktuálně projednávaná otázka podpory kandidatury V. Havla na další funkční období se v dané situaci stala, především ze strany HZDS, nekompromisním nástrojem politického nátlaku, což jen potvrzovalo již tak slabou Havlovu pozici. Sám V. Havel svou kandidaturu v průběhu června 1992 kontinuálně deklaroval, dovoláváje se stále existující federace i podpory občanů a některých politických stran. Při zpětném pohledu je však zřejmé, že to byla jedna z jeho mála možností, jak aktivně vyjadřovat svou podporu další existenci federálního státu. Při projevu před nově zvolenými poslanci FS koncem června 1992 však již připustil konec společného státu. „Minulé parlamenty, vlády a politické reprezentace věnovaly nemálo úsilí tomu, abychom přetvořili náš stát na vsutku demokratickou a spravedlivou federaci dvou svéprávných a rovnoprávných republik. (...) Toto úsilí nevedlo k úspěchu a výsledky voleb vytvářejí stav velké nejistoty, zda je ještě vůbec možné takovou federaci vybudovat.“¹⁵⁸ Přesto V. Havel kandidaturu nestáhl ani později, avšak poté, kdy nebyl v červenci 1992 zvolen Federálním shromážděním na další funkční období, na post prezidenta ČSFR dne 20. července 1992 rezignoval, a nemusel se proto ani podílet, dle svého přesvědčení, na formálním rozdělení federace ke kterému došlo koncem téhož roku.

7. Závěr

Období transformace po listopadu 1989 vyvolalo novou celospolečenskou potřebu reflexe společenských hodnot a zároveň také nastolilo diskusi o dalším směřování demokratizačního procesu. V daných podmínkách a daném období se Havlův koncept nepolitické politiky, založený na demokracii a moraliťe, jevil jako následování

¹⁵⁸ „Z projevu prezidenta Havla ve Federálním shromáždění“, Lidové noviny, 26.6.1992.

hodná koncepce. Havlovy celoživotní hodnoty, vyjádřené vírou v mravní podstatu politiky, v občanskou společnost či v zásadní význam dobré vůle a slušnosti ve společenském životě, věrně vystihovaly tehdejší celospolečenskou atmosféru.

V obecné rovině se Havlův *život v pravdě* jevil (a stále jeví) jako důležitá občanská hodnota, avšak zejména v otázkách praktické politiky začala Havlova koncepce záhy odhalovat své limity. Tato skutečnost byla ještě více umocněna Havlovým vstupem do aktivního politického dění, které tak lze považovat za zásadní zlom pro posouzení adaptovatelnosti jeho konceptu nepolitické politiky. Při analýze procesu rozpadu federace se v souvislosti s Havlovou koncepcí jeví jako klíčový jeho teoretický přístup k politickým stranám a stranictví vůbec. Havlův koncept v této otázce nedokázal reflektovat potřeby nově se rozvíjejícího stranictví, respektive nedokázal adekvátně reagovat na potřeby společnosti participovat na dění prostřednictvím různorodých politických stran. I Havla samotného jeho osobní trvání na tom, že se nestane členem žádné strany, ve vzrůstající míře oslabovalo. V rámci prvního období transformace v letech 1989-1992 k tomuto trendu docházelo s přímou úměrou, jakou se emancipoval nově se rozvíjející stranický systém. V. Havel, obdobně jako již několikrát v životě chtěl zůstat nad politikou, tedy v pozici příhodné pro diplomatické manévrování mezi politickými silami.

Zejména v první polovině roku 1990 V. Havel výrazně těžil z podpory nestandardně vytvořeného parlamentu, do kterého bylo kooptováno mnoho zástupců OF a VPN. V tomto raném demokratizačním období V. Havel inicioval velké množství praktických reformních kroků, které prakticky bez výhrad realizovali spříznění členové exekutivy i zákonodárné moci. Zřejmě i z tohoto důvodu V. Havel nečekal, jaké vzednutí nacionalistko-populistických vášní zejména na Slovensku způsobí jeho předem nepředjednaný návrh na změnu názvu republiky, který vyvolal tzv. pomlčkovou válku. Po několikaměsíčních jednáních V. Havel naplno využil své „hradní“ autority a v duchu svého konceptu nepolitické politiky významně napomohl k dojednání konsenzu nad názvem státu. Ovšem již od prvních demokratických voleb v červnu 1990 začal být zřejmý oslabující vliv prezidenta Václava Havla na směřování politického dění v Československu. Jedním z důvodů bylo zesilující emancipační hnutí na Slovensku, dalším pak postupná ideologická fragmentace OF a VPN. S aktivním vstupem V. Klause do dění uvnitř OF, jehož konečným důsledkem bylo rozštěpení tohoto hnutí a tím vytvoření základů standardního stranického systému, došlo k dalšímu

oslabení Havlova vlivu. Tento nepříznivý trend se ještě V. Havel pokusil zvrátit svým návrhem na posílení prezidentských pravomocí v průběhu nekonečných jednání o podobě kompetenčního zákona na podzim roku 1990, avšak neúspěšně. Snižující se četnost V. Havlem prezentovaných názorů a postojů ve sledovaných médiích, především ve srovnání s dalšími klíčovými politiky sledovaného období, stále více odrážela snižující se Havlův vliv na politické dění. K eskalaci tohoto trendu došlo po volbách do FS, ČNR a SNR z června 1992, od kdy byl Havlův vliv na jednání o osudu společného státu prakticky nulový. Porážkou V. Havlem podporovaného OH, které se snažilo pokračovat v tradici Havlovy nepolitické politiky, došlo k potvrzení teze, že politika bez politiků nebude funkční.

Ačkoliv byl Václav Havel pro československou společnost významnou morální autoritou, jeho vliv na domácí politiku byl spíše marginální a postupně se dostával do ostrého kontrastu s jeho úspěchy na mezinárodním poli. V. Havel se v duchu svého konceptu snažil být nad politikou, toto setrvávání na nepolitické politice však vedlo k největšímu omezení jeho možností ovlivňovat politický vývoj.

8. Seznam zkratek

ČNR – Česká národní rada

ČSFR – Československá federativní republika (slovensky: Česko-slovenská federatívna republika) - platné 29.3.1990-22.4.1990

ČSFR – Česká a Slovenská Federativní Republika (slovensky: Česká a Slovenská Federatívna Republika) – platné 23.4.1990–31.12.1992

ČSS – Československá strana sociální

ČSSD – Československá sociální demokracie

ČSSR – Československá socialistická republika

FS – Federální shromáždění

HZDS – Hnutie za demokratické Slovenskou (česky: Hnutí za demokratické Slovensko)

KC – Koordinační centrum

KDH - Kresťanskodemokratické hnutie (česky: Křesťanskodemokratické hnutí)

KDS – Křesťanskodemokratická strana

KSČM – Komunistická strana Čech a Moravy

LDS – Liberálně demokratická strana

ODA – Občanská demokratická aliance

ODS – Občanská demokratická strana

OF – Občanské fórum

OH – Občanské hnutí

SDEĽ – Strana demokratickej ľavice (česky: Strana demokratické levice)

SNR – Slovenská národná rada (česky: Slovenská národní rada)

SNS – Slovenská národná strana (česky: Slovenská národní strana)

ÚV – Ústřední výbor

VPN – Verejnost' proti násiliu (česky: Veřejnost proti násilí)

9. Seznam použité literatury a pramenů

a) Literatura

- DVOŘÁKOVÁ, Ilona (2009): *Obsahová analýza / formální obsahová analýza / kvantitativní obsahová analýza*. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu, Katedra antropologických a historických věd, FF ZČU v Plzni, on-line text <http://antropologie.zcu.cz/obsahova-analyza-formalni-obsahova-analyza-quantitativni-obsahova-analyza> (3.4 2013) ISSN neuvedeno.
- FIALA, Petr; SCHUBERT, Klaus (2000): *Moderní analýza politiky*. Nakladatelství Barrister & Principal. Brno. ISBN 80-85947-50-1.
- HAVEL, Václav (1968): *Na téma opozice*. Literární listy. 1968/č. 6, str. 4. ISSN neuvedeno.
- HAVEL, Václav (1969): *Český úděl?*. Host do domu XV, měsíčník pro literaturu, umění a kritiku, str. 20-23. Československý spisovatel. Praha. ISSN neuvedeno.
- HAVEL, Václav (1990): *Do různých stran*. Lidové noviny. Praha. ISBN 80-7106-000-3.
- HAVEL, Václav (1990): *Moc bezmocných*. Lidové noviny. Praha. ISBN 80-7106-005-4.
- HAVEL, Václav (1990): *O lidskou identitu*. Rozmluvy. Praha. ISBN 0-946352-04-6.
- HAVEL, Václav (1991): *Letní přemítání*. Odeon. Praha. ISBN 80-207-0330-6.
- HAVEL, Václav (1999): *Eseje a jiné texty z let 1970-1989; Dálkový výslech*. Odeon. Praha. ISBN 80-7215-090-1.
- HAVEL, Václav (2012): *Dopis Gustávu Husákovi* In: *Havel: Moc bezmocných a jiné eseje*. Knihovna Václava Havla. Praha. ISBN 978-80-87490-13-6.
- HAVEL, Václav (2013): *Hovory v Lánech 1990*. Knihovna Václava Havla. Praha. ISBN 978-80-87490-19-8.
- HAVELKA, Miloš (1998): „*Nepolitická politika*“: *kontexty a tradice*. Sociologický časopis č. 4/1998, str. 455-467. ISSN 0038-0288.
- KUNDERA, Milan (1968): *Český úděl*. Listy č. 7-8/1968, str. 1 a 5. ISSN neuvedeno.

- MANDLER, Emanuel (2004): *Oba moji prezidenti: Václav Havel & Václav Klaus*. Libri. Praha. ISBN 80-7277-280-5.
- PUTNA, C. Martin (2011): *Václav Havel. Duchovní portrét v rámci české kultury 20. století*. Knihovna Václava Havla: Praha. ISBN 978-80-87490-07-5.
- REZEK, Petr (1990): *Filosofie a politika kýče*. Institut pro středoevropskou politiku a kulturu (Oikoymenh): Praha. ISBN 80-85241-04-8.
- SABATOS, Charles (2008): *Criticism and Destiny: Kundera and Havel on the Legacy of 1968*. Europe-Asia Studies, Vol. 60, No. 10, 1948 and 1968: Dramatic Milestones in Czech and Slovak History (Dec., 2008), pp. 1827-1845. ISSN 0966-8136.
- SCHERER, Helmut (2011): *Úvod do metody obsahové analýzy*. In: Schulz, Winfried (et al.): *Analýza obsahu mediálních sdělení*. – 3 nezměněné vyd. Karolinum. Praha. ISBN 978-80-246-1980-4.
- SCHNUR, Petr (2010): *Nesvatí Václavové, dali jste nám zhynout!* In: Bělohradský (et al.): *Kritika depolitizovaného rozumu*. Grimmus. Všeň. ISBN 978-80-902831-6-9.
- SCHULZ, Winfried (2011): *Proces politické komunikace: vymezení problémů a kladení otázek*. In: Schulz, Winfried (et al.): *Analýza obsahu mediálních sdělení*. – 3 nezměněné vyd. Karolinum. Praha. ISBN 978-80-246-1980-4.
- TUCKER, Aviezer (1997): *Fenomenologie a politika: Od J. Patočky k V. Havlovi*. Votobia: Olomouc. ISBN 80-7198-223-7.
- WOLF, Karol (1998): *Podruhé a naposled aneb Mírové dělení Československa*. G plus G. Praha. ISBN 80-86103-10-2.

b) Prameny

- HOVORY V LÁNECH (rozhlasový pořad). Československý rozhlas, stanice Československo. Dostupné z Archivu knihovny Václava Havla: http://archive.vaclavhavel-library.org/kvh_search/ (14.7.2013)

Datum vysílání – rok 1990:

- 18.3.1990
- 1.4.1990
- 8.4.1990
- 15.4.1990
- 22.4.1990
- 29.4.1990
- 6.5.1990
- 4.11.1990
- 18.11.1990
- 25.11.1990
- 2.12.1990
- 9.12.1990
- 16.12.1990

Datum vysílání – rok 1992:

- 7.6.1992
- 14.6.1992
- 21.6.1992
- 28.6.1992

- LIDOVÉ NOVINY. ISSN 0862-5921.
- LITERÁRNÍ NOVINY. ISSN 1210-0021.
- RESPEKT. ISSN 0862-6545.
- RUDÉ PRÁVO. ISSN 0032-6569.

10. Abstract / Resumé

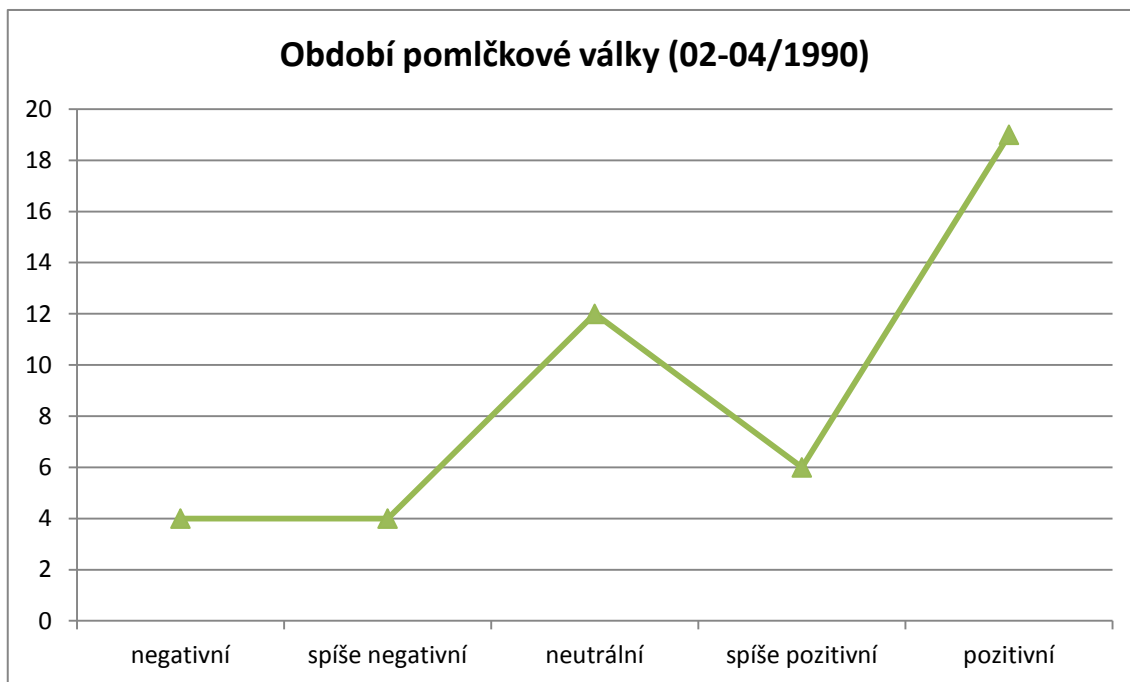
This thesis deals with the development of the political thinking of Vaclav Havel in the first phase of transformation after the Velvet Revolution, from 1989 to 1992. The work reflects on Havel's concept of non-political politics during his presidency in the Czechoslovak Republic.

The feasibility of the concept of non-political politics in political practice is examined on the background of selected key events in the process of dissolution of Czech and Slovak Federal Republic. Quantitative and qualitative content analysis of printed and audiovisual media is used to verify given hypothesis.

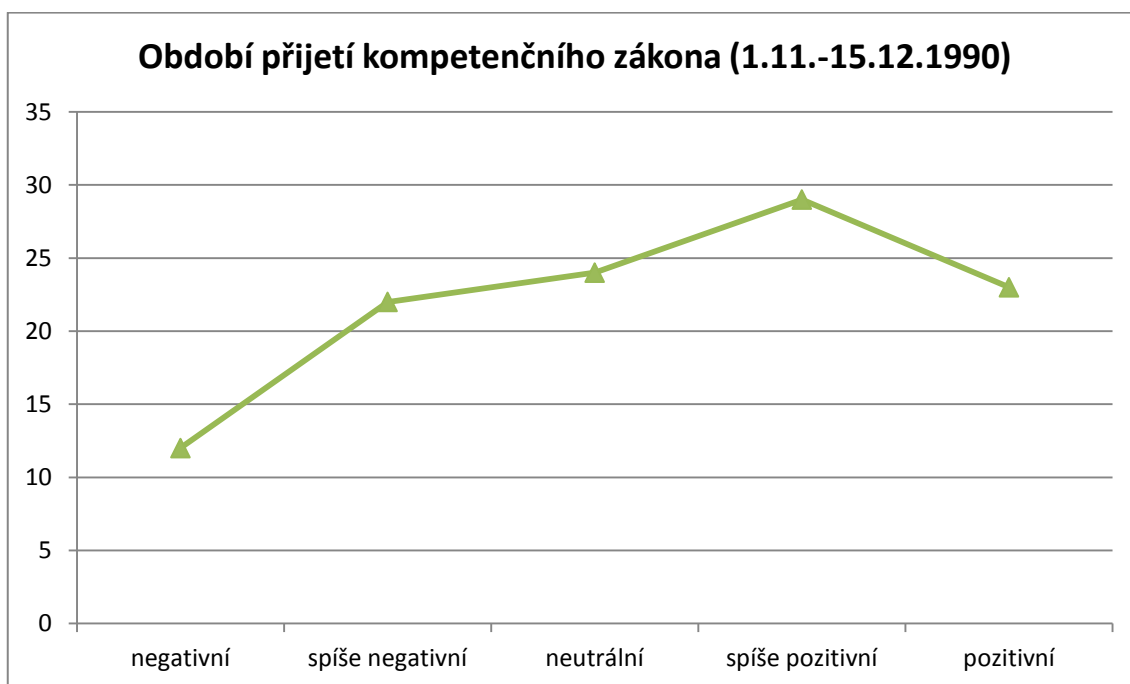
11. Přílohy

Grafy zobrazující podíl pozitivních/negativních mediálních sdělení v otázce zachování společného státu (dle analyzovaných období).

Graf č. 1

Graf č. 2

Graf č. 3

